

رۆلی پیاوین ئایین زاین شیعی لسه رده می دهوله تا سه فهوی (1501-1722) ی

جه عفر زبیر علی* و ناظم یونس عثمان

پشکا میژوویی، فاکولیتا زانستین مروفايه تی، زانکویا دهوک هه ریم کوری ستانی ئیراق.

وه رگرتن: 2021/12 په سه ندکرن: 2022/02 به لاقکن: 2022/03 <https://doi.org/10.26436/hjuoz.2023.11.2.1031>

پوخته:

ل فی فه کولینی دا بارودوخ سیاسی ئیرانی چاخئ سه فه ویان دهسته لات وه رگرتی، و راگه هاندنا ئایین زایی شیعی وه ک ئایینی فه رمی ژ لایی شاه ئیسماعیلی ئیکئی (1501-1524) ی، و چاوانیا په یدا بوون، و ب هیز بوونا ئایین زایی شیعی، و پیاوین ئایینی بیین شیعی ل بورین سیاسی و جفاکی، ل سه رده می په یدا بوونا دهوله تا سه فهوی تا دووماهیا دهسته لاتا وان، هه روه سا گوهرانکاریین ئایینی، و په یوه ندیین دهسته لاتاریین سه فهوی، هه مبه ر پیاوین ئایینی، دئ هیته بهر به حس و فه کولینی.

سیاسه تا ئایینی یا شاه ته هماسی ئیکئی (1524-1577) ی، و ئینانا ژماره کا زورا زانا و پیاوین ئایینی بیین ئایین زایی شیعی ل نه ته وا عه ربه ی بو نا ئیرانی، شاهی مفا ل فان پیاوین ئایینی وه رگرت بو نفیسین، و داریشتنا په رتوکین فقهی، و به رفره کرنا بنه مایین ئایین زایی شیعی، کو لسه ر ده می فی شاهی بنه مایین شیعه گه ری هاته نفیسین، و دهسته لاتا پیاوین ئایینی گه هشته لوتکی، هه روه سا ژماره کا زورا پووست و ناسناقین ئایینی ل سه ر ده می شاه ته هماسی په یدا بوون، هاتنا شاه ئیسماعیلی دوویی (1576-1577) ی، و سیاسه تا وی یا لواز کرنا دهسته لاتا پیاوین ئایینی بیین ئایین زایی شیعی، و گرنگی دانا وی ب ئایین زایی سونی بابه ته کی دی یی فی فه کولینی یه.

هه روه سا دئ به حسی سیاسه تا ئایینی یا شاه عه باسی مه زن (1587-1622) ی، و هه ول دانا وی بو ژ نافیرنا سو فیین قزلباش، و کیم کرنا رۆلی سیاسی پیاوین ئایینی لسه رده می شاه عه باسی که ی، شاه عه باس ئیک ژ ب هیزترین شاهین سه فه ویان بو، کو شیا دهسته لاتا پیاوین ئایینی کیم بکه ت، و هه ول دا دهسته لاتا که ب هیز و تاکه که سی دویل پیاوین ئایینی دامه زینیت، زیده بوونا دهسته لاتا پیاوین ئایینی پشتی شاه عه باسی مه زن تاییه ت لسه ر ده می دووماهیا دهسته لاتا سه فه ویان لسه ر ده می شاه حسین سه فه وی (1694-1722) ی کو دهوله تا سه فه وی ب ئیکجاری که فته دهستی پیاوین ئایینی دئ هیته بهر به حس و فه کولینان، لسه ر ده می شاه حسین دهسته لاتا راسته قینه یا دهوله تا سه فه وی که فته دهستی مه لا (مه حمه د باقر مه جلسی)، و نافیری توند و تیژیه کا مه زن و به رفره دژی ئایینی دی تاییه ت سونی و زه رده شتیان بکار ئینا.

پله و پوستین گرنگین پیاوین ئایینی، و پیگه می وان یی جفاکی و چینایه تی، کارتیکرنا وان لسه رجفاکی ئیرانی دئ هیته شروفه کرن، و هه روه سا دئ به حسی رۆلی پیاوین ئایینی که ی د بورین خویندن و په روه رده کرنی، و چاوانیا ب ریقه برنا دادگه هین شه ری که ی ژ لایی پیاوین ئایینی، چونکه نه هه ر دوو سازین گرنگ و کاری گه ر کو هوکاریین ب هیز بوونا دهسته لاتا پیاوین ئایینی بوون، ب ئیکجاری ژ لایی پیاوین ئایینی فه دهاته سه ریه ره شتی کرن.

په یقن سه ره کی: پیاوین ئایینی، سه فه وی، ئایین زایی شیعی، شیعه گه ری، دهسته لات.

پیشنه کی

هزری بیین جوژا جوژ بوویه، د فی ماوه یی دا پیاوین ئایینی بیین ئایین زایی شیعی بو به رفره کرنا شیعه گه ری، و په یدا بوونا گروپ و ریباژین نوی بیین ئایینی رۆله کی به رچاڤ دیتی، تاییه ت سازین مینا مزگه فت، پروسا خواندن، و په روه رده کرنی، و دادگه ه ل ژیر دهستی وان دابوو.

گرنگیا بابه تی دزفیت بو فی چه ندی کو جفاکی ئیرانی هه رده م گوژه پانا په یدا بوون، و به رفره بوونا هه زوبیرین نوی و گروپ و سازین

* فه کوله ری به رپرس.

پرسیارین فہ کولینی

سیاسہ تین ہر ٹیک ل شاہین سہ فہوی بہ رامبر پیاوین ٹایینی و سازیا ٹایین زایی شیعہ چ بوون؟
کارفہ دانا جفاکی و سیاسی پیاوین ٹایینی بہ رامبر شاہین
دہستہ لاتدرین ئیرانی، و ہلویستی فان دہستہ لاتداران بہ رامبر
پیاوین ٹایینی و ٹایینزایی شیعہ؟

گریمانی (فرچیہ)

دامہ زرانندا دہولتا سہ فہوی و راگہ ہاندنا ٹایین زایی شیعہ وہ
ٹایینی فہرمی ل ئیرانی، ٹیک ل ہوکارین سہرہکی بوویہ بو پیش
کہفتنا شیعہ گہری و زیدہ بوونا رولی سیاسی، ٹابوری و جفاکی
پیاوین ٹایینی یین ٹایین زایی شیعہ ل سہرہمی سہ فہویان تا
دوماہیا دہولتا سہ فہوی. دامہ زرانندا دہولتا سہ فہوی و ئینانا
ژمارہ کا زورا ہوژین تورکی، و پیاوین ٹایینی ل دہ فہرین عہرہ بی بو
ناف ئیرانی بوویہ ٹہ گہری ٹیک دانا دیموگرافیا ئیرانی، و پیش کہفتنا
زمانی عہرہ بی و پاش کہفتنا زمانی فارسی.

1. دامہ زرانندا دہولتا سہ فہوی [و] بہ لافکرنا شیعہ

گہری (1501-1722) ئی

1.1. شاہ ئیسماعیلی ئیکی (1501-1524):

ل نیفا دووی سہدی پانزدی دا ئیران لسہرچہ ندین میر و دہستہ لاتین
بچوک و مہزن دا ہاتبوو دابہش کرن، ل دہ فہرا خوڑاسانی میرین
میرگہا تہیموریان دہستہ لاتدا [ابوون، میرگہا ئاق قہویونلو (پیگولو
سکایا، ن. و. دیگران، ص 441)، توشی ناکوکین نافخویی بوون، و
دناقبہرا سولتان موراد (1500-1508) ئی [میری میرگہا ئاق
قہویونلو ل نافہندا ئیرانی، و ٹہ لوہندبہ گی (1498-1502) ئی
دوماہی میری ئاق قہویونلو ل نازہرباجان و ٹہرمہنستان دا ہاتبوو
دابہش کرن، بہ شہکی دی ل میرین ئاق قہویونلو ل فارس و کہرمان و
ئیراقی و دیارہ کر سہر بہ خو بوون، و بتنی ب سہر فہ گوہداریا
سولتان ٹہ لوہند بہ گی دکرن، ل دہ فہرین کاشان و سمنان و سیستان
ہندہک میرین سہر بہ خو ہہ بوون، دہ فہرا گیلان (لاہیجان و رشت) ل
باکوری ئیرانی ل ژیر دہستہ لاتداریا دوو میرگہا ہین شیعہ دابوو [و]
مازندران لسہر دہہ میر نشینین [سہر بہ خو ہاتبوو دابہش کرن،
ہرہسا خوزستان ل ژیر دہستہ لاتداریا بنہ مالہ کا شیعہ بنافی
مشعشع دابوو، و ٹوسمانیان ل روژئافا، و ٹوزبہ کان ل روژہلات
بہردہوام ہیڈش د ئینانہ سہر میرگہا ہین سنوری (گرانٹوسکی و
دیگران، 1385، ص 247).

ل دہست پیکا سہدی شانزدی شاہ ئیسماعیلی ئیکی شیا ہیزین
میرگہا شبروان ب سہر کرداہتیا فہرخ یہسار ل شہری (شہرور)
تیک بشکینیت (مزوی، 1363، ص 166)، ہرہسا شیا مفاہی
ل ہہ فرکیا دناقبہرا میرین میرگہا ئاق قہویونلو و ہرگریت، و ل

ہرہسا شیعہ گہری کارتی کرنہ کا مہزن لسہر و ہلاتی ئیراقی کر
چونکہ ژمارہ کا ئیمامین شیعہ یان یی ل ئیراقی ہاتینہ فہشارتن، و
فی کارتی کرنی رویدانین مہزن لسہر ئاستین سیاسی، ٹابوری و
لہشکری ل میژویا ئیراقی دا پیداکرن، ژ بہر کو باژیرین پیروژین
شیعہ یان ل ئیراقی بوونہ جہی کوم فہ بوونا پیاوین ٹایینی یین ٹایین
زایی شیعہ، و تاییہت باژیرین نہ جہف و کہرہ لا بوونہ جہی
پہرہردہ کرنا پیاوین ٹایین زایی شیعہ.

میژویا ہر نہتہ وہیکئی ل چارچوقی بارودوخین فہرہنگی، و
رہوشہ نبری ب تیپہربوونا دہمی و ہوکارین جوڑا جوڑ دی ہیٹہ دیار
کرن، و کہسہکی تاییہت ل پیک ئینانا گشتی یا فی میژویوی رولہکی
دہست نیشان کری و ٹیک لایی کہر نہ بوویہ، ل پیداکرن فہ
میژویوی سازین جفاکی، و سیاسی یان مہدنی کو ئاداب، و
کاروبارین خہلکی، و ری و رہسمین ٹایینی، و ہندہک ل پیروژین وی
نہتہ وی رولی خو د بینن، لسہر دہمی دہستہ لاتا سہ فہوی چاندیا
کاری گہر لسہر جفاکی ئیرانی ہزرویرین ٹایینی یین شیعہ گہری
بوون، ژ بہر ہندی ہر گوہرانکاریہ کا ل سازیا مہدنی و یاسایین
ئیرانی ہاتبا کرن سہرچا فہ و ژیدہری سہرہکی وان بو ٹہ حکام و
یاسایین شہری دزفرین، و یاسا و بنہ مایین شہری بہ شہکی فہ نہ
قہتایی بوویہ ل سازی و سیستہمی سیاسی، و جفاکی، و یاسا
دانانی ل سہر دہمی دہولتا سہ فہوی.

ہول یا ہاتیہ دان فہ کولینہ کا ہویر و زانستی بو فی بابہتی بہیٹہ
کرن، و ل فی فہ کولینی دا مہ مفا ل ہندہک ژیدہری میژویوی و
باوہرپیگری و ہرگرتن، دا فہ کولینہ کا زانستی، و دویر ل ہر لایہن
گیرہکا سیاسی، و ٹایینی، و نہتہ وہی بہیٹہ پیش کیش کرن.
ژمارہ کا زورا بہرتوکان ہاتینہ بکار ئینان، بہلی ہر دوو بہرتوکین
(صفویہ درعرصہ دین، فہرنگ و سیاست، انتشارات پڑوہشکدہ حوزہ
ودانشگاہ، جلد اول، تہران: 1379. ش)، یا نفیسہر (رسول
جعفریان)، و بہرتوکا (تشیع و قدرت درایران، پاریس 1379. ش)،
یا نفیسہر د. بہزاد کشاورزی، بہرتوکین سہرہکینہ د فی فہ کولینی
دا ہاتینہ بکار ئینان، و ٹہ فہر دوو بہرتوکہ ب شیوہیکئی زانستی،
و لدویف ریباژین فہ کولینی ہاتینہ نفیسین، و دنافاذا زانبارین پر
گرنگ، و باش تیدا دہینہ خو یا کرن.

فہ کولین یا ل چار تہ و ہران پیک ہاتی، تہ وری ئیکی دہست پی دکہت
ل دامہ زرانندا دہولتا سہ فہوی و بہ لافکرنا شیعہ گہری، و سیاسہ تا
ٹایینی یا شاہ ئیسماعیلی ئیکی، تہ وری دووی پیک دہیت ل رولی
پیاوین ٹایینی ل سہر دہمی ژمارہ کا شاہین ہیژدارین سہ فہوی، ل
تہ وری سییی دی بہحسی رولی پیاوین ٹایینی کہین د بوارین
دادوہری و پہرہردہ و فیڈکرنی، تہ وری چاری دی بہحسی پلہ و
پوستین ٹایینی یین پیاوین ٹایینی کہین دنافا دہولتا سہ فہوی دا.

بهلي لسهرده مي جونه يدي باپيري شاه ئيسماعيل ئيكي دا هنده گورانكاري لسهر بزافا بنه مالا سه فو بيان دروست بوويه، و جونه يدي ناسنافي شيخ لادا و سولتان ل جهي وي دانا، ههروه سا ئاين زايي شافعي نهوا باب و باپيري وي لسهر د چون گوهارت، و لدويف ئاين زايي شيعي يي دوازه ئيمامي چوو، دويف چويي جونه يدي نه و هكي خودي، و كوري وي وه كوري خودي دنيا سين، و هزوييري توندوتي ئاين به لاف دكرن، و لايه نكي خو هاندان بو به لافكرنا فان بيروباورهران و كوشتن و بي رهوشيي بكار بينن (كشاورزي، 1379، ص 42 و 43).

جونه يدي سياست و ئاين تيكله لي ئيك كرن، و چه يدي كوري وي به رده وامي دايه رييازي وي و ههول دا دهسته لاتي دست خو فه بينيت (جعفريان، 1379، ص 2)، سي كه س ژ بنه مالا سه فو بيان بناقين جونه يد، چه پدهر و ئيسماعيل ژ راستگويي و دل پاكي و ساده بي و په رسته نا خودي ئوي بنيا و شه نكستين بزافا سوفي گه ريبا باب و باپيري وان بوون دويركه تن و ل جهي وان دره، خو په سنكرن و ب سهر دا برن و مريدن خو بكار ئينان بو ب دست فه ئينانا دهسته لاتي (كشاورزي، 1379، ص 2).

به لاف كرن و به رفره كرنا ئاين زايي شيعي ل وه لاته كي كو بارا پتريا خهلكي لسهر ئاين زايي سوني بوون كاره كي ب ساناهي نه بوو، چونكه شاه ئيسماعيل توشي به رهنگاريا ئوسماني و ئوزبهك و هيزين سوني يين نافخويي بوو، ژلايه كي دي فه پيدفي بو فان هزوييري نوي ل سهر خهلكي بسه بينيت له ورا شاه ئيسماعيل دست بكارين توندوتي ژ هوپانه برن (كريمي، 1397، ص 13)، ده مي شاه ئيسماعيل ئيكي ل باژيري ته بريزي فه رمانا فه رمي بوونا ئاين زايي شيعي راگه هاندي، ژلاي سونيان توشي به رهنگاري بوو، به لي نافبري فه رمانا ژنافرنا وان دهركر، و نيژيكي بيست هزار كه س ژ پيروگه نج و ژن و زاروك و پياوين ئاين زايي سوني ب درنده ترين شيوه كوشتن (اميري، 1349، ص 330).

لسالا 1504 ئي ل باژيري فيروزكوه و ته به س، نيژيكي ده هزار سوني هاتنه كوشتن، ل باژيري دي يين مينا هه رات، به غدا، مه شهه د، و شه ماخي، و گه له ك ده قهر و باژيري دي سه فه وي ژ لايي سونيان هه مبه ر ب زوري سه پاندا ئاين زايي شيعي توشي به رهنگاري بوون، و هه ر كه سي نه ف ئاين زايه قه بيل نه كريا ب شيوه يه كي نامروفانه ژلاي قزلباشان دا هينه كوشتن، (نيروه بي، 2010، ص 34-45)، ژ بهر هندي ژماره كا زورا زانا و پياوين ئاين، و خهلكي سوني به ره ف ده قهرين دهسته لاتدريا سونيا تايهت ناف دهوله تا ئوسماني و ئوزبهكان ره قين، و ژماره كا زورا خهلكي ژ ترسا كوشتن بوونه شيعه (اسلام نيا، 1389، ص 225)، شاه ئيسماعيل ئيكي نه بتني فه رمان دا گوټار بيژين مزگه فتان خوتبي ب نافين دوازه

نيژيكي باژيري نه خجه وان له شكه ري نه لوه ند به گي كوري يوسف ميري ئاق قه ويونلو به زينيت، نه لوه ند به گ به ره ف ديار به كر دچيت، و شاه ئيسماعيل سه ركه فتiane دچيته ناف باژيري ته بريز پايته ختي ميرگه ها ئاق قه ويونلو، و ناسنافي شاهي ئيراني دانايه سه رخو (رازي، 1347، ص 412).

دنافه را سالين (1502-1510) ئي دا شاه ئيسماعيل شيا هه موو ئيراني بيخهت ژير دهسته لاتا خو، و سنورين دهوله تا سه فه وي ل روژهلان هه تا باژيري هه رات، و ل روژئافا هه تا به غدا و ديار به كر ب خو فه گرتن، شاه ئيسماعيل ئيكه مين كاري نه نجام داي پشتي وه رگرتنا دهسته لاتي، ئاين زايي شيعي يي دوازه ئيمامي (مدرسي، 1367) وه ك ئايني فه رمي ل ئيراني راگه هاند، و قيا ب في ريكي ئيك گرتنه كا نيشتماني لسهر شه نكستي ئاين زايي شيعي ل ئيراني په يدا كه ت (هرن، 1314، ص 83)، ژلايه كي ديفه ب ريكا جياوازي ئاين زايي به رامبه ر هه ر ئيك ژ وه لاتين ئوزبهك و ئوسمانيان را وه ستين كو نه ف هه ر دوو وه لاته به رده وام ل هه فركي دابوون، بو ب دست فه ئينانا رييه رايه تي! كرنا جيهانا ئيسلامي (Mirshahvalad, 2022, p6) ب ريكا جياوازي ئاين زايي، ئيراني ل مه ترسي يين ئوزبهكان ل روژئافا، و ئوسماني سوني ل روژهلان رزگار بكه ت، كو هه رده م هيرش دئينانه سه ر وه لاتي ئيراني (J. Newman, 2009, p2).

دامه زاندا دهوله تا سه فه وي ئيك ژ گرنگترين رويدانين ئايني، و سياسي بوو ل ميژويا ئيراندا، چونكه دهسته لاته كا ئاين زايي - نيشتماني هاته دامه زاندا، و ناسنامه كا نوي يا ئاين زايي بو ئيرانيان هاته داريشتن، و ئاين زايي شيعي ل ئاين زايي سوني هاته جودا كرن، و ئاين زايي شيعي ناسنامه كا ئيراني وه رگرت، و ئاين زا بوويه چه كه كي ب هيز بو دهسته لاتا سه فه وي، و سه فه وي شيان ل ئيراني پشتي ده ريبازبوونا نه چه رخان حكومه ته كا نيشتماني دامه زرين (اودلو و ديگران 1397، ص 2)، شاه ئيسماعيل شيا مفايي ل تيكوشتان و خه با تا باب و باپيري خو وه رگريت بو ب دست فه ئينانا دهسته لاتي (جعفريان، 1379، ص 20)، و ئاين زايي شيعي ب زوري سه پانده سه ر خهلكي ئيراني سه ره راي بارا پتريا خهلكي ئيراني سوني بوون، ژ بلي هنده ك ده قه را ل باكوري ئيراني تايهت باژيري سه بزه وار ل ده قه را خو راساني، نه وين دي ل سه ر ئاين زايي شيعي بوون (جاف، 2008، ص 20).

سه فه وي دزفرن بو بنه مالا شيخ سه في الدين كوري ئيسحاق ئه رده بيلي (1252-1334) ئي نه وي دبيته باپيري پينجي يي شاه ئيسماعيل ئيكي دامه زرينه ري دهسته لاتا سه فه ويان ل ئيراني، و ژ بهرقي چه ندي شاهين سه فه وي پشتاويشت ناسنافي سه فه وي وه رديگرن (ته ققوش، 2012، ص 41)، باب و باپيري سه فه ويان لسهر رييازا سوني گه ري، و ئاين زايي سوني يي شافعي چويينه،

نيمامين شيعي بخوينن به لکو فرماندا (ته برياي) (جعفریان، 1379، ص، 32 و 33 و 34)، ل گوند و باژيران دا ب دهنگه کي بلند هر سي خه ليفين راشدي (ته بوبکر، عومر و نوسمان) نفرين کريان، و پيدفي بوو خه لک زي ل گه ل وان جفينا بيژنه عائشا هه قزينا مه حمده (س.خ.)، و هر سي خه ليفين راشدي ته گهر نه دا هيته کوشتن (روملو، 1374، ص 86).

دوله ته کا ناييني لسه ته ساسي (جيهادي) و شيعه گهري و سوفي گهري هاته دامه زانندن، و شاهين سه فهوي خو وهک شاه و رييه ريي ناييني دناف خه لکي دانه نياسين (mirshahvalad, 2022, p6)، و شاه نيسماعيل نئکي بو مرید و لايه نگرن خو وهسا دا ديار کر هه موو فه رمان، و کريارين وي ژلايي نيمام مهدي (mirshahvalad, 2022, p5)، بين هاتينه راسپاردن، بزافا شيعه گهريا شاه نيسماعيل نئکي بتني سروشته کي سوفي گهري بوو دناف چارچوئه کي شيعاتي، و بانگه وازيه کا ساکار، و هنده ک دياردين سه رقه و دروشمين ساده و بي بنه ما بوون، مينا کوشتنا سونيان تاييه ت پياوين نايين زايي سوني، خرابکرنا مه زارگه مين پياوين ناييني بين سوني، نفيسينا نافين نيمامين شيعه يان لسه رياره ي، و خواندنا نافين وان ل خوتبي دا، و زيده کرنا په يفا (علي ولي الله) ل ده مي بانگ دان، و چهندين دياردين دي بين نوي (شيبی 1374، ص 390 و 391)، چوونکه نايين زايي شيعي ب زوري ل سه ر خه لکين نيراني هاتبوو سه پانندن، و ناييني ره سن يي في وه لاتي نه بوو، له ورا که سي چ ژ بنه مايين في ناييني نه دزاني و چ په رتوکي زانستي شه ريعه تي بين نايين زايي شيعي يي دوازه نيمامي به رده ست نه بوون، پشتي لي گه ريانه کا زور په رتوکا (قواعد الاسلام) يا (جه مال الدين حه سن بن مگهر حلي) (اقبال، 1388، ص 316)، هاته ديتن و سه فهوي لسه ر في په رتوکي چوون (منفرد، 1394، ص 82).

ژ بهر کيم بوونا پياوين نايين زايي شيعي بو وانه بين ناييني ل قوتباخانين نايين زايي شيعي و خواندنا خوتبي ب شيو نايين زايي شيعي، و دانانا ياسا و بنه مايين نايين زايي شيعي بو باشر تيگه هشتنا خه لکي ل نايين زايي شيعي، شاه نيسماعيل رابو ب نينانا ژماره کا زورا پياوين ناييني ل ده رقه ي نيراني تاييه ت ده قه ريي به حرين و جه بل عامل (لبنان) (عبدالله، 1386، ص 101)، و نافين نيزيکي (90) ژقان پياوين ناييني دناف زيده ريي ميژوويي دا هاتينه نفيسين، و نه ف پياوين ناييني ل ده قه ريي جياوازين نيراني تاييه ت باژيريي نه سفه هان، کاشان، قوم، نه رده بيل، مه شهه د و قه زونيي ناکنجي بوون، هه رچه نده ل سه رده مي شاه نيسماعيل نئکي ژمارا پياوين ناييني نه وين هاتينه نيراني دکيم بوون، و نه شيان دناف ده وله تا سه فهوي پوسنين گرنگ وه رگرن به لي شيان ل بوارين ناييني و سياسي کار تيکرنه کا به رچا ف بکه ن دناف ده وله تا سه فهوي دا (منفرد، 1394، ص 77).

لسه رده مي شاه نيسماعيل نئکي ژ بهر کو پياوين ناييني ژ ده رقه ي نيراني هاتبوون و فيري سروشت، فه ره ننگ، ناداب، کاروبار و که لتوري نيرانيان نه بوون، و شاه نيسماعيل مژيلي شه ر و کوشتن و به رفهرکرنا ده سته لاتا خو بوو، ژلايه کي ديغه شاه نيسماعيل سه ره راي ريژ گرتن، و دلوفانيا وي بو پياوين ناييني به لي يي ناماده نه بوو ده سته لاتا خو لگه ل که سه دابه ش که ت، له ورا نايين زايي شيعي ب باشي نه هاته جيگير کرن (کشاورزي، 1379، ص 86)، لگه ل هاتنا سه فه ويان بو سه ر ده سته لاتا نيراني گوهرانکاريين گرنگ په يدا بوون دناف هزر و بيرين سياسي بين شيعاتي، چوونکه ل ميژوويا نايين زايي شيعي دا بو نيکه مين جار ده سته لاتا که ب هيژ ب ريکا هيژه کا سياسي يا به رفهر شيا ب ريکا دان پيدان، و قه بيل کرنا هزر و بيرين به رت و بنياتي بين نايين زايي شيعي ده سته لاتا که ب هيژ دامه زرينيت، و ژماره يه کا زورا پوسنين ناييني بين نايين زايي شيعي ژلايي پياوين ناييني هاتنه بريغه برن (درخشه، 1386، ص 47)، وه کي صدر، شيخ الاسلام، مستوفي موقوفات، وه زير موقوفات پيش نفيز، بانگ بيژ، متصدي موقوفات، قازي، قازي له شکه ري، مجتهد، زي ره قانين مه زارين پيروز، متوليان و جارکيش و چهندين پوسنين دي (جعفریان 1379، ص 241).

و ب في چهندي سوفي گهري و شيعه گهري مل ب ملي پياوين ناييني بين نايين زايي شيعي بوونه نيک ل ستوينين هيژا ده وله تا سه فهوي، و ل بنه جه کرن و جيگير کرنا هيژ و چه سپاندا سياسي ته في ده وله تي ل نيراني روله کي به رچا ف و سه ره کي هه بوون، (مگلي و اودلو، 1397، ص 107).

فه رمي کرنا نايين زايي شيعي، و لدويث دا به لافکرنا شيعه گه ري نه بتني کار تيکرنين جفاکي، ناييني و سياسي لسه ر وه لاتي نيراني کر، به لکو کار تيکرنين وي لسه ر ده قه ريي ده ر دورين نيراني تاييه ت نه فغانستان، نيزاق و ده وله تا نوسماني به رچا ف بوون، مينا داگيرکرنا نه رمه نستان، کوردستان، و ديار به کر و سه ره لدانا حه سن نوغلو (پيگولوسکايا، 1353، ص 475، و سيوري 1385، ص 38) ل نه نادولي و ديار کرنا پشته قانيا خو بو سه فه ويان، داگيرکرنا به غدا ژلايي سه فه ويان لسالا 1508 ي، و کوشتارا سونيا، و بي ريي و ده رئينانا مه زاري نه بوچه نيغه ي (جاف 2008، ص 18-22)، و راگه هاندنا فه توايي ژ لايي پياوين نايين زايي شيعي ژ بو کوشتن و ژنافرنا سونيان، ل هه مان ده مدا پياوين نايين زايي سوني تاييه ت بين ده وله تا نوسماني فه توايي کوشتن، و ژ نافرنا شيعه يان ده رکر، بو نمونه ده وه کا ژ نافرنا شيعه يان ل نه نادولي نيزيکي (40) هزار شيعه لسه ر ده ستي سولتان سليمي نئکي (1512-1520) هاتنه کوشتن (صفاکيش 1390، ص 62).

عبدالصمد جہبہ لی حارسو وی کوزی وی شیخ بہاوالدین مہمہ د عاملی و گہ لہ کین دی منفرد، 1394، ص 74).

ہرچہ ندہ علی کوری عبدالعالی کرکی لسہ ردمی شاہ ئیسماعیلی ئیکی ہاتیبو ئیرانی بہ لی گرنگی، و کار تیکرنا وی لسہ دولہ تا سہ فہوی، دزقریت بو سہ ردمی شاہ تہماسیبی ئیکی دمی شاہی دہستہ لاتا پوستی صدر کیم کر، و گرنگی دایہ پوستی شیخ الاسلام، و ئەق پوستی دایہ دہستی علی کوری عبدالعالی و نافبری دہستہ لاتا پاشایہ کی ہبوو (حائری، 1381، ص 81).

میرزا مہمودی تونیکا بونی د پرتوکا (قصص الانبیاء) دا دبیزیت "... شاہ تہماسیبی ئیکی گوتہ کرکی تول من ہزیتری بو پاشایہ تیئ چونکہ تو جیگری ئیمام مہدی و ئەز خزمہت کاری تہمہ" (پارسا دوست، 1381، ص 264)، و شاہ تہماسیب ناسناقی نہواب (جیگر) و ہر دگریت، کرکی سہر بہ خویبا دہزگہ ہی دادوہری، و بابہ تین شہری و ئیینی ل حکومہ تا سہ فہوی و ہرگرت، و بو فی چہندی دان و ستاندن لگہ ل حکومہ تا سہ فہوی نہ کرن، ژ بہندی ریگ ل گہشہ کرنا دادگہ ہین مہدنی و یاسایی ہاتہ گرتن (بابایی و اصلانی، 1388، ص 43)، ہر وہسا رہوشا ئابوری یا پیاوین ئیینی بہرہ باش بوونی فہ جوو، و بوونہ ئیک ژچینین زہنگین ل ئیرانی، ل ہر ویلایہ تہ کا ئیرانی و ل باژیرین مہزن زانانترین پیاوی ئیینی و ہک مجتہد ہاتہ دیار کرن، و لدویف یاسایی شیعہ گہری دشیان مایی تیکرنی دناق ہر دوو کار و بارین ئیینی و سیاسی دا بکن (حائری، 1381، ص 82).

لسہ ردمی شاہ تہماسیبی ئیکی کرکی مایی تیکرن ل ہموو بواریں جفاکی، ئابوری و سیاسی دکر، و دناق میژووی دا ب دا ہینہری شیعہ گہری دناق دولہ تا سہ فہوی دا ہاتیہ نیاسین، و شاہی د فہرمانہ کی دا بو ہموو باژیر و ویلایہ تین ئیرانی راگہ ہاند، ہموو فہرمان و بریاریں کرکی ل ہموو بواریں بہینہ جی بہ جیکرن، و راگہ ہاند دہستہ لاتاری راستہ قینہ یا ولاتی کرکی یہ (کشاورزی، 1379، ص 88 و 89)، ل دویف دیتنا کرکی چو دہستہ لاتہ بئ کو پیاوہ کی ئیینی چاقدیریا وی نہک ت دان پیدان پی ناہیتہ کرن، و ژ لای پیاوین ئیینی دان پیدان پی ناہیتہ کرن، سہرہ رای فی چہندی کرکی ہفکاریہ کا نیزیک دگہ ل دولہ تا سہ فہوی ہبوو، و پوستی شیخ الاسلام ل ژیر دہستی وی دابوو (عبداللہ، 1386، ص 109).

کرکی فہرمان دا ل ہموو باژیرین سہ فہویان باج لدویف ئیینی ئیسلامی بہیتہ و ہرگرتن، و شیواز، و دہم و کوژمی و ہرگرتنا باجی ژلای کرکی دہاتہ دیار کرن، و ل ہر باژیر و دہ فہرہ کی نوینہ رہ کی خو دانا بو فیکرنا خہلکی لسہر بنہ ماییں ئیینی زایی شعی (منفرد، 1394، ص 98). ل فی سہر دہمی دا ہموو بہ لگہ نامہ و ریگ کہفتن نامین حقوقی و مہدنی، ہموو فہرمانین شاہی، و ہر کار و تشتہ کی کو دناق جفاکی ئیرانی ناچار بوون ب ریگا نامہ و نفیسینی

پشتی شکستنا شاہ ئیسماعیلی ئیکی ل شہری چالدران دا لسالا 1514 ی لسہر دہستی ئوسمانیان، پیگہ ہی خو ی نیمچہ خودایی ژ دہست دا، و باوہریا قزلباشان و دویف چوویین شاہی و ہک ہیزہ کا خودایی، کو چو جاران توشی شکستنی نابیت پی نہما، و ب چافہ کی کیم تہماشایی شاہی ہاتہ کرن، و زور جاران گوہداریا شاہی نہ ہاتہ کرن، پشتی شہری چالدران شاہ ئیسماعیلی سہر کردایہ تیا چ ہووین دی یین لہ شکرہی نہکر، و ل ترسا ئوسمانیا کوشتنا سوئیان ہاتہ راوہستاندن و ژمارہ کا زورا خہلکی تابیہت ل باژیرین ہرات و بہغدا زفرینہ سہر ئاین زایی سونی (اسلام نیا، 1389، ص 227).

2. رولی پیاوین ئیینی لسہ ردمی شاہین ہیزدار

1.2. شاہ تہماسیبی ئیکی (1524-1577): لاواز بوونا پیگہ ہی شاہ ئیسماعیلی ئیکی بوویہ نہ گہری گوہرینا سیاستا کوری وی شاہ تہماسیبی ئیکی (1524-1577)، نافبری بنہ مالا خو گہ ہاندہ ئیمام موسی کازم ئیمامی نہ ہی یی شیعہ یان (کسروی، 1374، ص 91)، و بایخ و گرنگیہ کا مہزن دایہ ئاین زایی شعی، و پیاوین ئاین زایی شعی، و ئەق چہندہ بوویہ ئیک ژ سیمما و شہنگستی سیاستا دولہ تا سہ فہوی تابیہت لسہر دہمی شاہ تہماسیبی ئیکی (منفرد، 1394، ص 81 و 82)، پیدای بوون و بہر فرہ بوونا دولہ تا شعی یا سہ فہویان، و پشتہ قانیا شاہین سہ فہوی بو پیاوین ئیینی، و بہ لافکرنا ئاین زایی شعی دہرفہت بو جی بہ جی کرنا ہزوریوین شعی دوست بوون، و بہر فرہ بوونا ئاین زایی شعی، و خو نیزیک کرنا شاہین سہ فہوی ب پیاوین ئیینی، سازیا پیاوین ئیینی روژ ب روژ بہر فرہتر و ب ہیزتر بوو، و ئەق چہندہ بوویہ ئەگہر پیاوین ئیینی بوونہ خودان ریژہ کا مہزن دناق سازی و دہزگہ ہین سیاسی و جفاکی دا (درخشہ، 1386، ص 50). شاہین دہست پیکر یین سہ فہوی ہوہکا بہر فرہ یا ئافاکرن و نوی ژہنگ کرنا مرگہفت، و قوتابخانین ئیینی و مہزارگہ ہین پیروز دہست پیکر، و شاہ ئیسماعیلی ئیکی و شاہین دویفدا، کہ سائین زہنگین، سہر کردین لہ شکرہی و بازرگانان، پشتہ قانیا مہزن ل پیاوین ئیینی کرن، و شاہ ئیسماعیلی ئیکی داخواز ژ پیاوین ئیینی کر ہوہکا بہر فرہ یا شعی کرنا دہ فہرین سوئیان دہست پی بکن، پیاوین ئیینی شیان ژ بہر ہبوونا کہ شہ کی ئارام و پشتہ قانیا سیاسی و دارایی سہر کہفتن مہزن ل بواریں سیاسی، و جفاکی، و رہوشنبری و بہ لاق کرنا ئاین زایی شعی دہست خو فہ بینن (Moazzan, 2018, p18).

لسہ ردمی شاہ تہماسیبی ئیکی ہاتنا پیاوین ئیینی ل دہ فہرا (جہبہ ل عامل)، و باژیرین پیروزین ئیراقی بو ناق ئیرانی زیدہ تر لی ہات، مینا شیخ علی کوری عبدالعالی کرکی (1465-1533)، کہ مال الدین دہریشوف، شیخ علی بن ہلال کرکی، شیخ حسین بن

نه نجام دهن بي موز کرنا دادوهری شریعی، ژ دهرفه یی یاسایی دهاتنه هه ژمار کرنا (افشار، 1384، ص 62).

کرکی و لدویف دا زاروکین وی، شیخ علی کرکی بی بهر نیاس ب محقق کرکی، و کوری وی بنافی عهبالعالی کرکی، و ل دویف دا زاروک و بنه مالا وی مینا حسین کوری چیاوالدین کرکی عاملی و حسین کوری حه مید کرکی عاملی، کار تیکرنه کا مه زن لسهر پیش فه برن، و به لاف بوون، و بنه جه کرنا پیگه هی شیعاتی ل ئیرانی، تابهت دام و ده زگه مین ئابین زایی شیعی، و منبرین مزگه فتان و قوتابخانین ئابینی کرنا، و شاه ته هماسی ئیکی بو بدهست فه ئینانا پشته فانی پیاوین ئابینی گرنگی دابه ئافا کرنا ئاها مین ئابینی ل ئیرانی و ئیراقی و سالانه کوژمه کی مه زن بی پاره یی هاته ته رخانکرن بو نوی ژهنگ کرنا جه و مه زارین پیروزی شیعه یان ل باژیرین قوم، مه شهد و نه رده بیل (Moazzan, 2018, p23).

کرکی و نه و پیاوین ئابینی نه وین هاتینه ئیرانی شیان نه وه یه کی نوی ل پیاوین ئابینی په روه رده بکن کو پاشی شیان بابه تین سیاسی دناف دهوله تا سه فه وی بگرنه دهستی خو، و خه بات و تیکوشانا وان بو ره واپهت دانا دهوله تا سه فه وی کاری گه ریه کا به رچا فه بو، نه و پیاوین ئابینی شیان ژ لایه کی فه فقه و نه حکامین ئابین زایی شیعی ل چارچوئین سیاسی و حکومتی به رفهره کن، و ژ لایه کی دیفه هاریکاریا دهوله تا سه فه وی کر دا کو خه لکی ئیرانی وه که دهوله ته کا شیعی دان پیدانی پی بکن (ژوالفقاری و دیگران، 1399، ص 7)، کرکی چه ندین پله و پوست و هزو بیرین نوی بین شیعاتی ئینانه ناف دهوله تا سه فه وی مینا (موری توربه تی) (شیبی، 1374، ص 394)، ئیکه مین مجتهد دناف دهوله تا سه فه وی کرکی بو، هه موو کارو بارین شاه ته هماسی ئیکی ژ لایه نافربری دهاتنه بریفه برن (جعفریان، 1379، ص 121)، و خودانی ناسنافی خاتم المجتهدین و نایب ائمه المعصومین بو (پارسا دوست، 1381، ص 622).

سه ره رای فی چه ندی سیاستا ئابینی یا شاه ته هماسی ئیکی نه یا سه رکه رفتی بو، چونکه توشی هیرشین سولتان سلیمان قانونی (1520-1566) بو، و لدویف په یمانا ئاماسیا 1555 بی نه و دناقه بره سه فه ویان و دهوله تا ئوسمانی هاتیه گرتدان، ئیک ژ خالین فی په یمانی نفرین نه کرنا خه لیفین راشدی بوو ژ لایه سه فه ویان، و ریک خوش کرن بو ئازادیا سونیان دناف وه لاتی ئیرانی دا، و بدووماهیک ئینانا توندوتیژی دژی وان (پارسا دوست، 1381، ص 855).

2.2. شاه ئیسماعیلی دوویی 1576--1577: نه و هیزو دهسته لاتا پیاوین ئابینی لسهرده می شاه ته هماسی ئیکی بوویه نه گه ر کوری وی شاه ئیسماعیلی دوویی (1576-1577)، ب پشته فانی پیاوین ئابینی بیته شاهی ئیرانی، نافربری ل ژیی زاروکینی ژ لایه (میرزا مه خدم) (اسلام نیا، 1389، ص 237)،

هاتبوو په روه رده کرن، کو لسهر هزرو بیرین ئابین زایی سونی حه نه فی بو، هه ر وه سا بو ماوی بیست سالان ل که لها (قه قه هه) (مومنی، 1397، ص 222) دا هاتبو زیندان کرن، و چه ندین که سین سونی دناف که له یی دا هه بوون، ژ بهر هندئ شاه ئیسماعیلی دوویی که ته ژیر کارتئ کرنا هزو بیرین وان، و دژی ئابین زایی شیعی راهه ستیا، پشتی دهسته لات وه رگرتی نیزیکی (1200) قزلباشین شیعی کوشتن (کشاورزی، 1379، ص 90).

لسهر ده می فی شاه یی تا راده یه کی رولی پیاوین ئابین زایی سونی زیده بو، ریک نه دا که س جفینا بیژیه عائشایی و هه ر سی خه لیفین راشدی نفرین کن، و په یفا (علی ولی الله) لسهر پاره یی لادا، و رولی پیاوین ئابین زایی شیعی کیم کرن، و موچی وان هاته برین (صفاکیش، 1390، ص 399)، ده زگه هی (ته برایی) (سیوری، 1385، ص 27) ژناف بر، و چه ندین پیاوین ئابین زایی سونی نیزیکی خو کرن، مینا (مه ولانا میرزاجان شیرازی) و (میرمه خدم لاله) (اسلام نیا، 1389، ص 237)، و پیاوین ئابین زایی شیعی ژ خو دویر کرن، و کوشتن و ژماره کا زور ژ زیندانی کرن یان دویر ئیخستن (پارسا دوست، 1381، ص 264).

3.2. شاه عه باسی ئیکی (1587-1622): لسهر ده می شاه عه باسی مه زن (1588-1628) بی په یوه ندین سیاسی و بازرگانی دروست بوون دناقه بره و ولاتین روژ ئافا و سه فه ویان، و ژ بهر هندئ شاه عه باسی مه زن سیاستا لیبورده یی یا ئابینی بکار ئینا تابهت لگه ل مه سیحیان، و گه له ک مافین سیاسی و ئابینی دانه وان، هه ر ئیک ژ دویف چووین ئابینی زه رده شتی، جوهی و مه سیحی ل نه سفه هان و باژیرین دی تاخین خو یین تابهت هه بوون، و شاه یی فه رمان دا هه ر که س بی ئازاد بیت ل بجه ئینانا ری و ره سمین ئابینی دا، و ئافا کرنا (که نیشه و که نیسه) و قوتابخانین ئابینی بین تابهت ب هه ر ئابینه کی، و زور جارن شاه عه باس بخو ئاماده دبوول ری و ره سمین وان یین ئابینی، هه روه سا هاریکاریین ئابوری بو ئافا کرنا ئاها مین پیروز و قوتابخانان پیشکشی وان دکرنا، (ئاگوستینی) کو پیاوه کی ئابینی بی مه سیحی و نوینه ری پاشایی ئیسپانی بو، ل ناف دهوله تا سه فه وی ئیکه مین که س بوو شیا که لیسایه کی ل ناف دهوله تا سه فه وی دروست بکهت (مه ریان، 1387، ص 248).

لسهر ده می شاه عه باسی هنده ک ریکین دی په یدا بوون بو به رفهره کرنا شیعه گه ری، نه و ژ گرنگی دان ب ری و ره سمین ئابینی بین ئابین زایی شیعه یان مینا جه ژنا غه دیری خوم (زنجان، 1385، ص 48)، روژا ژ دایک بوونا ئیمام مه دی، و ری و ره سمین سال فه گه را کوشتنا ئیمام حسین کوری علی نه بوتالبی ل سالا 680 بی زابینی، و پیک ئینانا جفاتین ره وزه (روچه) خوانی (بروگیش، 1367، ص 223)، کو هه ر سال ب شیوه یه کی به رفهره د

هاتنه نه جامدان، و گرنگی هاته دان ب نوی ژهنگ کرنا مه زارین پیروز بین نیمام و زاروکین وان (نوری و پرغو، 1389، ص 14 و 15).

لاواز بوونا پیگه و دهسته لاتا پیاوین ئایینی تابهت سوفی بین قزلباش پشتی و هرگرتنا دهسته لاتی ژلایی شاه عباسی ئیککی دست پی کر، شاه عباسی نیژیکی حفتی هزار سوفی بین قزلباش یان کوشتن یان هوژین وان ل دهقهرین جو دایین ئیرانی ئاکنجی کرن، و به لافه کرن، و ل جهین وان زاروکین نه ته وه بیین دی مینا گورجی و چه رکسی ئینان، یان کارین کیم و بی بها دانه دست وان مینا پاقر کرنا ئافاهین میری، و زیره فانی و زیندان بانئی، و ریک نه دا هیژ و پیگه هی خوئی بهری دهست خو فیه بین (مگلی و اولو، 1397، ص 114).

هرچه نده شاه عباسی ریزه کا مه زن دایه پیاوین ئایین زایی شیعیه به لی چ جارار ریک نه دایه وان مایی تیکرنی دکار و بارین سیاسی دا بکن (کشاورزی، 1379، ص 98). هر وه سا لسه رده می شاه عباسی ئیککی گرنگی هاته دان ب باژیرین، مشهده، و هه ول دا فی باژیری بکه ته پیروزترین جهی شیعیه یان و شیعیه هاندان ل جهی بچنه مه که هی، و جهین پیروز ل ئیراقی بچنه باژیری مشهده، دا داهاتی خه لکی هر بو ئیرانی بیت، و نه چیه ناخه زینا دهوله تا ئوسمانی (جاف، 2008، ص 48) لسه رده می فی شاهی سیسته مین په روده و فیکرنی بو پیش فه برنا ئایین زایی شیعیه ب شیوه یه کی ریک و پیک هاتنه دامه زانندن، و بوویه به شهک ژ سیاستا شاه عباسی ئیککی (Moazzan, 2018, p27).

شاه عباسی ئیککی و شاهین لدویف دا ب ریکا ب هیژ کرنا مجتهد، و فقیه و پیاوین ئایینی شیان مفایی ل هیژا وان وه رگرن به رامبه ر سوفیین قزلباش، تابهت ب ریکا ب هیژ کرنا پوستی شیخ الاسلامی، و ل دووماهیکا دهسته لاتا سه فه ویان دا پوستی مه لا باشی، و هیژا پیاوین ئایینی شیا هیژا صوفیا ژنا فیه بن، و بینه دهسته لات داری ئیککی ل وه لاتی، ب فی چه ندی صوفیا جهی خو دا پیاوین ئایینی، و سه فه وی شیان خو ل مه ترسیا صوفیان رزگار بکن، و وه لات به ره ف زانستی فقهی و ئایین زایی دوزاده ئیمامی برن (مگلی و اولو، 1397، ص 115).

ل سه رده می شاه عباسی دوویی (1666-1632) ی و شاهین دوویف دا پیاوین ئایینی شیان دهسته لاتا خو به رفهرتر بکن، و خو ل ژیر کاردی کرنا سیاستا شاهین سه فه وی رزگار بکن، دناقه را سالی (1722-1666) ی لسه رده می هر دوو شاه سلیمان و شاه حسین سه فه وی دا دهسته لات ب ئیک جاری که فته دهستی پیاوین ئایینی دا (سیوری، 1385، ص 232-237).

4.2. شاه حسین (1722-1694): ل میژوویا دهوله تا سه فه وی دا، سه رده می سولتان حسین سه فه وی (1722-1694) ی ب سه رده می مجلسی هاتیه نیاسین (پیگولوسکایا و دیگران، 1353، ص

148)، گویتکا هیژا پیاوین ئایینی ل سه رده می فی شاهی بو، و هه مو پوستین ئیداری و سازین دیوانی که تنه ژیر دهستی پیاوین ئایینی (قدیمی، 1400، ص 242)، چه ز و فیانا وی به رامبه ر پیاوین ئایینی گه هشته وی راده ی کو شاه حسین ل قوتابخانا (چار باغ) مزیلی فیروونا زانستین ئایینی بو، و جهره ک بو هاتبوو ته رخان کرن (کشاورزی، 1379، ص 109).

مه لا محمه د باقر مه جلسی (1628-1699) ی کوری مه لا محمه د ته فی مه جلسیه، و بابی وی ئیک ل پیاوین هره نافدارین دهوله تا سه فه وی، و خودانی پوستی شیخ الاسلام بو، نافبری ل دووماهیکا شاه سلیمانی، و دهست پیکا سولتان حسین سه فه وی پوستی شیخ الاسلام و هر دگریت، به لی پشتی پوستی مه لا باشی دنا ف دهوله تا سه فه وی هاتیه دانان، ئە ف پوسته بو ئیکه مین جار که فته ژیر دهستی مه جلسی (هدایتی، 1375، ص 70)، و ژ لایی شاهی سه فه وی ناسنافی (علمی فه هومی)، (مجتهد الزمان)، (شمس الافا و الافاچه والدين) و هر دگریت (افشار، 1384، ص 68).

پشتی و هرگرتنا پوستی مه لا باشی، و بدهست فه ئینانا پشته فانیا دهوله تا سه فه وی، مه جلسی دهست ب سیاستین خو بین شیعیه گری، و بهر فره کرنا ئایین زایی شیعیه کر، مه جلسی ئیک ل دوژمنین سه ره کیی سوفی و سونیان بو، ل دهست پیکی دهست ب کوشتننا سوفیین قزلباش کر کو بنیات و دامه زین ره رین دهوله تا سه فه وی بوون، هیدی هیدی هه مو ئاداب و که لتور و ری و ره سمین سوفی گری ژ نافبرن (پیگولوسکایا و دیگران، 1353، ص 148)، هه تا وی راده ی کو ل دووماهی سه رده می سه فه ویان که سه نه دشیا نافی ده رویش و سوفیان دانسته سه ر خو، ب فی چه ندی سه فه ویان ئیک ژ ستوینین هیژا خو ژ دهست دا، و شیعیه گری جهی سوفی گری گرت، و هیژا سوفیان و قزلباشان کو کاکلا هیژا له شکه ر یا سه فه ویان بوون جهی خو دا هیژا پیاوین ئایین زایی شیعیه (جعفریان، 1379، ص 1205 و 1206).

سیاستا ئازادی و پیک فه ژایانا ئایینی نه ما ژ بلی شیعیه گری هر هزوو بیره کا دی هاته سه رکوت کرن، ئیک ل دوژمنین سه ره کیی سونیان بو، دوویف چونان سونیان هاته کرن، ل نه فغانستانی، قه ققاسیا و کوردستانی ژماره کا زورا سونیان هاتنه کوشتن و ب زوری کرنه شیعیه، ل هنده ک ژیده ران ئاماژه ب (70) هزار سونیان هاتیه دان کو لسه ردهستی مه جلسی بوینه شیعیه، دهست ب ئازار و توقاندنا کیم ئایینین دی مینا زه رده شتان، مه سیحیان و جو هیان کر، و ب زوری کرنه شیعیه و جهین وان بین پیروز کرنه مزگه فت و قوتابخانین ئایینی یان گو فین گیانه وه ران (لاکهارت، 1343، ص 81)، هیرش بره سه رده قه را (جولفا) ل نه سفه هانی کو ده قه ره کا مه سیحی و نه رمه نیان بوو ژماره کا زورا وان یان کوشتن یان کرنه شیعیه یان ده ریدر کرن ژ بهر هندی ده می هیرشا نه فغانیان بو سه ر

ئەسفەھانی وانا بەرگری ل باژیری نەکر بەرو فاژی هاریکاری پیش کیشی ئەفغانیان کرن، بو ژ ناڤرنا دەوله تا سەفەوی (کشاورزی 1385، ص 110-114).

ئەو فەرمان و کوشتارا دژی زەرەدەشتیان بکار ئینای، و جەین وان یین پیروز خرابکری، بوونە ئەگەر دەمی ئەفغانیان ب سەر کردایەتیا محمود خانی لسالا 1719ی هیرش ئینایە سەر دەفەر کرمان، زەرەدەشتیان پیشوازی لی کر، و باژیرب ساناهی ژ لای ئەفغانیان قە هاتە داگیر کرن (صفاکیش، 1390، ص 403)، ئەو شەری ئایینی ئەوا ژ لای مەجلیسی دەست پی کری، پشتی ناڤری لسەر دەستی ئەقیی وی میرمحەمەد حسین کو پشتی مەجلیسی بوویە خۆدانی پۆستی مەلا باشی دناڤ دەوله تا سەفەوی هاتە بەرفەر کرن، و بوونە ئەگەری بەیدا بوونا ناکوکیین بەرفەر دناڤ جفاکی ئیرانی دا، و ئیک ل هوکارین سەرەکیی کەفتنا دەوله تا سەفەوی ئەڤ توند و تیزیین ئایینی بوون، ئەوین لسەر دەستی ملا محەمەد باقری مەجلیسی دەست پی کری (لاکهارت، 1377، ص 85). ئەو کوشتن و زۆرداریا لسەر دەمی مەجلیسی و محەمەد حسین دژی ئەفغانیان هاتیە کرن بوویە ئەگەری هندی ئەفغانی ل باژیری قەندھاری هیرشی بکەن سەر ئەسفەهان پایتەختی دەوله تا سەفەوی، و بەری ل باژیری قەندھار دەرکەڤن شیعەیین باژیری کوشتن، و ب ڤی چەندی ئارمانجین هیرشی دانە دیارکر (الگار، 1369، ص 41 و 42).

مەجلیسی چەندین پەرتوک سەبارەت شیعەگەریی ییت نفیسی، و شیوازەکی تاییەت دناڤ نفیسینیت خوی بکار ئینای دا تیگەهشتنا وان بو خەلکی ب گشتی ب ساناهی بیت، هەتا بەری مەجلیسی تیگەهشتنا فقها شیعە بئنی گریدایی ب چینهکا تاییەت یا زانایین فقھی قە بوو، بەلی مەجلیسی هەول دایە شیعەتیی دناڤ خەلکی ئیرانی بەلافە کەت، پەرتوکین وی ب شیوی پرسیار و بەرسف هاتینە نفیسین، و بارا پتریا ژیدەرین حدیب و گوئنین ئیمامین شیعەیان کوم کرن، و گرنگیەکا مەزن دایە زیارەت کرنا مەزارین پیرویین شیعەیان، و نفیسینا چیروکین خەیلی سەبارەت ئەشکنجە دان، و دەرەبە دریا ئیمامین شیعەیان، هەرەوسا قیایە مفايي ل ری و رەسمین ئایینی تاییەت سال قەگەر مرنا ئیمامین شیعە بو مۆکەم کرنا پەیوهندیین هەست و سووین و ئایینی و جفاکیی خەلکی (پیگولوسکایا و دیگران، 1353، ص 149).

گرنگترین پەرتوکین مەجلیسی (بحارالانوار) و (عین الحیات) ن، مەجلیسی د وی باوەریی دا بوو کو یا دروستە پیاوین ئایینی بو بدەست قە ئینانا هەندە ئارمانج، و بەرژەوهندیین تاییەت خۆ نیزیکی شاهین سەفەوی بکەت، و دان پیدانی ب دەستەلاتا وی بکەت (سمیعی، 1400، ص 78)، مەجلیسی هەڤکاریەکا نیزیکی و بەر چاڤ لگەل شاه، و کار بدەستین دەوله تا سەفەوی هەبوویە، د پەرتوکا عین الحیات دا دنقیسیت "... هیچ نەتەوہیک نەشیت بی هەبوونا سەرکوک و سەرکرده

و ریبەر بەردەوامیی بدەتە ژینا خۆ، پیدقیە سەرکردهیکە هەبیت شەری لگەل دوژمنان بکەت، و داد پەرەوانە دەست کەفتیان دابەش بکەت، نڤیژا ب کۆمەل بخوینیت، و دژی زولم و زۆرداریی راوەستیت، ژ بەرەندی ئەگەر ئیمام یان پیاوہکی ئایینی دناڤ خەلکی دا نەبیت پاریزگاریی ل ئایینی ئیسلامی بکەت ئەو نەتەوہ دی ژناڤ چیت، و ئەحکام و یاسایین خودایی دی هینە گوهرین، و داھینان (بدعە) دی دناڤ ئایینی ئیسلامی پەیدا بیت، خودی ئەڤ چەندە یا دانای کو پاشایەک دەستەلات داریی ل خەلکی بکەت، هەرەوسا میر و وەزیر و دەستەلاتدارین دی یین دانای دا ب نوینەرایەتیا پاشای دەستەلاتداریی ل هەندەک خەلکین دی بکەن، ئەگەر پاشایی دیندار بیت پیدقیە خەلک گوھاریا وی بکەت و نزایی بو بکەت، دا کو مال، ناموس و ئایینی وی ب ریکا پاشای بەیتە پاراستن، ئەگەر پاشا ژ ریکا ئیسلامی دەرکەفت پیدقیە خەلک نزایی بو بکەت دا ل خۆ بزڤریت، مەجلیسی دژی قی چەندی بوو خەلک دژی پاشای راوەستین، و دیار کر بەرژەوهندیا خەلکی یا ل گەل هەبوونا پاشای دایە، ب ڤی چەندی ئەم دبیین مەجلیسی باوەری ب سیستەمی چینایەتیی، و هەبوونا پاشایەکی هەبوو (کدیور، 1378، ص 109 و 110).

ب شیوہیکە گشتی، بوچوونین پیاوین ئایینی بەرامبەر وەرگرتنا دەستەلاتی ژ لای بئەمالا سەفەویان بوونە سی بەش، بەشەک مینا ئیبراھیم کڤیقی (1543 م)، د وی هزری دا بوو کو پشتی بەرزە بوونا (ئیمام مەھدی)، هەر شاهەکی دەستەلاتی وەرگریت چ سونی بیت یان شیعە، کەسەکی داگیر کەرە، چونکە دەستەلاتدار و شاه، پاڤژ و بی گونە نینە، و دی زولم و زۆرداریی ل خەلکی کەن، ژ بەر هندی ناییت کەس دان پیدانی پی بکەت، و هەر جوڑەکی هەڤکاری ل گەل حکومەتی حەرەم کر، بەشەکی دی مینا شیخ علی کرکی، و محەمەد باقری مەجلیسی، هەر چەندە دان پیدان ب دەستەلاتا شاهین سەفەوی نەکر، بەلی دگوتن چونکە شاهین سەفەوی ئایین زایی شیعە کریە ئایینی فەرمی ل ئیرانی، و رۆلەکی مەزن هەبوو ل بەرفەر کرنا وی، و پاراستنا گیان و ناموسا شیعەیان، ژ بەر هندی هەڤکاری لگەل قی حکومەتی ژلای شیعەیان، و پیاوین ئایینی یا دروستە، هەندەک پیاوین ئایینی ژی، مینا محقق ئەردەبیلی (1585 م)، و شیخ بەایی (1621 م)، نە دژی شاهین سەفەوی راوەستیان و نە هەڤکاری ل گەل کر. ئەڤ جیاوازی دناڤبەرە هزروپیرین پیاوین ئایین زایی شیعە بوونە ئەگەری هندی کو لسەر دوو قوتابخانین ئەخباری و ئوصلوی بەینە دابەش کرن (میرشریفی، 1393، ص 17 و 18).

3. رولی دادوهری و پەرورده و فیڕکرنی یین پیاوین ئایینی
- 3.1. رولی پیاوین ئایینی د بوارین خواندن و پەرورده کرنی دا:

لسہ ردمی سہ فہویان پورہ رده و فیرکرن ل ژیر دستت پیاوین ئایینی دابوو، و مکتب خانہ و قوتابخانہ، و مزگفت کہفتنه ژیر خزمہ تا ہرفرہ کرنا ئایین زایی شیعہ، ہر و ہسا ژ بلی مزگفتنن مہزن، و مالین پیاوین ئایینی ژمارہ کا زورا قوتابخانان ہاتنہ ئافا کرن، و ہونہ بنگہ ہین زانستت ئایین زایی شیعہ (پواقب، 1396، ص 40)، و ژمارہ کا فان قوتابخانا بو پیاوین ئایینی یین ب ناؤ و دہنگ ہاتنہ ئافا کرن، مینا قوتابخانا قہ زوین بو محقق کرکی، و قوتابخانہ ل باژیری ہرات بو شیخ عزالدین حسین (1576م)، و قوتابخانا شیخ لگف اللہ بو شیخ لگف اللہ ہاتنہ ئافا کرن، و ئەف سیاسیہ سہ ہتا دو ماہیا دستہ لاتا سہ فہویان یا ہرہ وام بو (اداک، 1393، ص 12).

خواندن ل دوو قوناغین مکتب خانہ و قوتابخانی پیک دہات، پروسا خواندن ل مزگفت، و مالین پیاوین ئایینی ب ریقہ دچوو، و ہموو قوتابخانہ خودان و ہقف بوون، ل مکتب خانی قوتابی فیتری خواندنا قورئانی، و بنہ مایین ئایینی ئیسلامی و نقیژکرنی، و بیرکاری و پیتین زمانی عہ ربی و ہندہ کا بابہ تین میژووی دبوون، پشتی فی قوناغی قوتابی دچوو قوتابخانی (مدرسه) کو تیدا قوتابیان زانستین فقہ، و کہلام، حدیپ، فہلسہ فہ، و ئەستیرہ ناسی و چہ ندین بابہ تین دی یین ئایینی دخواندن (اداک، 1393، ص 11-14).

ل سیستہ می خواندن دا زانستین ئایینی و ہزوبیرین شیعہ گہری د زال بوون، ہتا وی رادہ دی دەمی دگوتنہ کہ سہک یی زانایہ مہ بہست ژئی زانایئ ئایینی بوو، و لوتکا کاری گہریا فان زانایان دناؤ دہولہ تا سہ فہوی دا مہ لا باقرمہ جلسی و جہ مال خوانساری بوون، و بہ شی سہرہ کیی بہرہ م ئینانا زانست و بہرہ مین زانستی لسہر دەمی سہ فہویان بہرہ می خہ باتا سازیا ئایینی بوو، و ب تنی ئەندامین فی سازی دشیان ئاراستہ یین سہرہ کیی زانستی و ہزریا جفاکی بدہتہ دیارکرن (الرجا، 1396، ص 18).

ئیک ل ہوکارین ہرہ گرنگ بو ہرفرہ کرن، و بنہ جہ کرنا ئایین زایی شیعہ سیستہ می خویندن و پورہ رده کرنی بوو، ہر و ہسا ئارمانجہ کا دی یا فان قوتابخانان، دژایہ تی کرن، و ژنافرنا وان ہزوبیران بوون ئەوین ہونہ جہی مہ ترسیی لسہر ئایین زایی شیعہ، بو نمونہ شیخ علی زہنگنہ (1609-1691) و ہزیری مہ زنی (صدر العقم) شاہ حسین سہ فہوی قوتابخانہ ل باژیری ہہ مہ دان ئافا کر، و چہ ندن ئافاھی بو نیشتہ جی ہونا کارمہ ند و ماموستایان دروست کرن، و کوژمہ کی مہ زنی پارہی پو تہرخان کر، و ریک نہ دا چو بابہ تین ہزری تیدا بہتہ خواندن شروفہ کرن ژ بلی ہزر و بیرین شیعہ گہری (Moazzan, 2018, p27-72).

2.3. رولی پیاوین ئایینی یین دادوہریی:

کرن (جعفریان، 1397، ص 194).

ل سہ ردمی سہ فہویان دوو جوړین دادگہان ہہ بوون، دادگہ ہین مہ دہنی (عرفی)، و دادگہ ہہ کا دی ژ لایئ پیاوین ئایینی دہاتہ ب ریقہ برن دگوتنی دادگہ ہین شہری، (افشار، 1384، ص 64)، دادگہ ژ لایئ پیاوین ئایینی دہاتہ ب ریقہ برن، و ئە حکام و یاسایین شیعہ د زال بوون دناؤ دادگہ ہین شہری دا، و دوو جوړین دادگہان ہہ بوون، ہندہ کا دادگہ د فہرمی بوون، و ژلایئ صدر یا شیخ الاسلام دہاتنہ ب ریقہ برن، و ہندہ کا دادگہ ب ریکا پیاوین ئایینی ئەوین دناؤ خہ لکی دا بوون و چو پوستین حکومی نہ بوون بہ لی جہی باوہریا خہ لکی بوون، و دشیا کیشہ یین خہ لکی چارہ سہر کہن (ژوالفقاری، 1399، ص 129).

چو دەم و جہ و ئافا ہین تاییہت بہ دادگہ کرنی و دادگہان نہ بوون، بارا پتیرا دادگہان ل مالین پیاوین ئایینی دہاتنہ دامہ زراندن، و ہر دادوہرہ کی دادگہ ہہ کا تاییہت ب خو فہ ہہ بوو، کو گری دایی ب چو یاسا و بنہ مایین تاییہت نہ بوو، ہر و ہسا ہر کہ سہک یی ئازاد بوو بو دەست نیشان کرنا ہر پیاوہ کی ئایینی بو ریقہ برنا سکالا و کیشہ یین وی، پشتی دوو ماہیک ہاتنا خویندن و فہ کولینان لسہر سکالا و داخوایین ہر دوو لاینا، پیدفی بوو ہر دوو لاینہ نامادہ بن دناؤ دادگہ می، و بریارا دوو ماہیئ ژ لایئ دادوہری دہاتہ دان، و ئە گہر فہ کولینان چو ئە نجام نہ بان، دا پروسا سویند خواری بریقہ جیت، و تومہ تبار پشتی سویند خواری دا ہیٹہ ئازاد کرن، بہ لی سکالا و کیشہ یین بازارگانی و دارایی پیدفی بوو ہر دوو لاین بہ لگہ نامین پیدفی بو دادگہ می رہوانہ کہن (حسینی، 1387، ص 162).

بریارین دادگہ ہین شہری ژ لایئ دادگہ ہین مہ دہنی و فہرمانبہرین حکومی دہاتنہ جی بہ جی کرن، بہ لی ل سہ ردمی ہندہ کا پاشایین لاواز، و پیدہ ہونا ژمارہ کا مجتہد و دادوہرین خودان شیان، بریارین دادگہ می ہر ژ لایئ وان فہ دہاتنہ جی بہ جی کرن، ہر و ہسا بریارا سیدارہ دانی بتنی ب فہرمانا شاہی دہاتہ جی بہ جی کرن ئە و ژی پیدفی بو راویشکاریی لگہ ل صدر یان پیاوہ کی ئایینی یی پلہ بہرز بکت (فلور، 1345، ص 14).

4. پوستین گرنگین ئایینی ل سہر دەمی سہ فہویان

دوو جوړین پوست و ناسناؤ ہہ بوون بو پیاوین ئایینی، ہندہ کا ژ وان پوستین فہرمیین ئیداری و سیاسی ہہ بوون، و ہکی شیخ الاسلام، و مہ لا باشی و صدر، کو ژ لایئ حکومہ تی دہاتنہ دامہ زراندن، و خودان موچہ بوون، و ہندہ کا ژوان ہرچہ ندہ خودان ناسناؤین فہرمی بوون بہ لی حکومی نہ بوون، مینا مجتہد و پیش نقیژ، و پاریزہرین مہ زارگہ ہین پیروز، و ماموستایین ئایینی کو موچی خو ل ئە وقای و ہردگرتن ئەوین بو قوتابخانا و جہین دی یین ئایینی دہاتہ تہرخان کرن (جعفریان، 1397، ص 194).

1.4. صدر:

ئەڤ پۆستە لسەر دەمی شاھ ئیسماعیلی ئیککی ھاتە دانان، و ل دەست پیککی ئیک ژیگرترین پۆستین ئایینی بوویە دناڤ دەولەتا سەفەوی دا (عبدالله، 1386، ص 104)، ئیکەمین کەسی ئەڤ پۆستە وەرگرتی مەلا شەمس الدین لاهیجی (زارعیان، 1391، ص 94)، شاھ ئیسماعیل ل ژیی پینچ سالیی دا بو مای شەش سالان ژ لای مەلا شەمس الدینی ھاتیە پەروردە کرن لسەر بنیاتی ئایین زایی شیعی، و ناڤبری کار تیکرنەکا مەزن لسەر ھزر و بیرین شاھ ئیسماعیلی کریە (قدیمی و دیگران، 1400، ص 233 و 234)، ئەمیر سەید شەریف شیرازی کو ب صدری دەرباری دەھاتە نیاسین ئیک ژ وان پیاوین ئایینی بوو کو رولەکی مەزن ھەبوو ل بەر فرھکرنا ئایین زایی شیعی، و ل شەری چالدران لسالا 1514 دا ھاتە کوشتن (حجازی فر، 1374، ص 68)، صدر ب رامانا بەرپرسی دەرگەھی ئایینی دەھات، و ل دەست پیککی کارین وی دابین کرنا ئیک پارچەبیا ھزر و بیرین ئایینی ل ھەموو دەڤەری ئیرانی ب ریکا توندوتیژی، و بەری دانا خەلکی بو ئایین زایی شیعی، و بەلاڤ کرنا شیعە گەری ب ریکین پروپاگندین بەلاڤ کرنا ھزر و بیرین شیعایەتی دناڤ خەلکی دا، و بەلاڤ کرنا نوینەر و کارمەندی خۆ ل ھەموو ئیلايەت، و ویلايەتین دەولەتا سەفەوی بو چاڤدیری کرنا خەلکی، و ریک گرتن ل ری و رەسم و ھزر و بیرین ئایین زایی سونی (نوری و پرغو، 1389، ص 13)، ھەروەسا دامەزراندنا سەروکی دادگەھین شەری، و ریفەبرنا ئەوقاڤ، و دادگەھان، و دامەزراندنا دادگەھین شەری، دانانا چاڤدیران بو داھاتی ئەوقاڤ، و ماموستایین ئایینی، و شیخ الاسلام، و پیش نقیژان و خزمەتکارین قوتابخانە و مزگەفتان ژ کارین صدر بو (حسینی، 1390، ص 161)، ب درێڤاھیا دەستەلاتا سەفەویان ھندەک گورانکاری ب سەر پۆستی صدر دا ھاتن، لسەر دەمی شاھ تەھماسیب ئیککی دوو صدر ھەبوون کو ھەر دوو پیاوین ئایینی بوون، ئیک صدری (خاصە) بوو کو کاروبارین دەرباری شاهی ب ریفە دبر، و نوینەری تابیەتی شاهی بوو دناڤ دادگەھین مەدەنی، و صدری دی دگوتنی (عامە) کو کاروبارین خەلکی ب ریفە دبر (مینورسکی، 1334، ص 75)، ل سەر دەمی شاھ عەباسی ئیککی، شاهی بخو ئەڤ پۆستە ب ریفە دبر، و لسەر دەمی شاھ عەباسی دوویی، پۆستی صدر و ھزیری مەزن (صدراعظم) بوونە ئیک، جارەکا دی لسەر دەمی شاھ سلیمانی پۆستی صدر ھاتە دابەش کرن ب صدر خاص و صدر عام (عبدالله، 1386، ص 105) ھەر چەندە پۆستی صدر تا دووماھیکا سەفەویان ما بوو بەلی ھیدی ھیدی ژ بەر دەرگەفتنا پۆستین دی دەستەلاتا وی تا رادی چاڤدیری کرنا ئەوقاڤ ھاتە کیم کرن (جعفریان، 1379، ص 196).

2.4. شیخ الإسلام:

پۆستی شیخ الإسلامی لسەر دەمی شاھ تەھماسیب ئیککی ھاتە دامەزراندن، و وەرگرتنا فی پۆستی ژ لای ژمارەکا زانا و پیاوین ناڤدارین ناڤ دەولەتا سەفەوی مینا محقق کرکی، شیخ بەھایی و مەلا محمەد باقر مەجلیسی گرنگیا فی پۆستی دیار دکەت (عبدالله، 1386، ص 105)، ل ھەر باژیرەکی مەزن شیخ الإسلام ھەبوون، و پۆستی پۆستی صدر مەزنتین پۆستی ئایینی بوو دناڤ دەولەتا سەفەوی دا، کاری سەرەکی یی شیخ الإسلامی ب ریفە برنا کار و بارین ئایینی بوو، مینا ئاریشە و بابەتین بیوژنان، و یەتیمان، و کاروبارین شەری، و وانەیین ئایینی ل قوتابخانین ئایینی دگوتنە قوتابیان، و دادوهرین شەری و ماموستایین ئایینی، ھەر چەندە دیوانەک بناڤی دیوان بیگی ھاتبوو دامەزراندن بو ب ریفە برنا کاروبارین مەدەنی بەلی ل ھەر باژیرەکی مەزن، شیخ الإسلام و دادوهرەک ھەبوو کو کاروبارین وان پیک ڤە گریدایی بوون، ل سازیا دیوان بیگی ھندەک پیاوین ئایینی ھەبوون بو کاروبارین راویشکاری، شیخ الإسلام و دادوهر ژ لای صدری و ب رەزامەندیا شاهی دەھاتە دامەزراندن (جعفریان، 1379، ص 208-220).

لسەر دەمی شاھ تەھماسیب ئیککی محقق کرکی خودانی پۆستی شیخ الإسلام بوو، و دەستەلاتەکا بی سنور ھەبوو، و دشیانین وی دا بوو مایی تی کرنی ل ھەموو بابەتین شەری و مەدەنی دا بکەت، و دادوهر و دەستەلاتدارین ویلايەتان دامەزینیت، ھەر وەسا ھەموو روژان ژ بلی روژین جومعی شیخ الإسلام کاروبارین دادوهری ب ریفە دبر، و مۆر کرنا بەلگەنامین ملک داری (تاپو)، و ریک کەفتن نامین بازگانن دناڤبەرا دوو کەسان، و کرین و فروتن ژ کارین دی یین شیخ الإسلام بوون (حسینی، 1390، ص 162).

3.4. مەلا باشی:

زاناترین پیاوین ئایین زایی شیعی وەک سەروکی ھەموو پیاوین ئایینی دناڤ دەولەتا سەفەوی دەھاتە ھەلبژارتن، و دگوتنی مەلا باشی، و ئیکسەر ب فەرمانا شاهی دەھاتە ھەلبژارتن، و راویشکاری شاهی سەفەوی بوو، کاری وی دامەزراندنا پیاوین ئایینی بوو ب رەزامەندیا شاهی، و گەلەک جارن دژی زولم و زۆرداری دەستەلاتدارین ویلايەتین ناڤ دەولەتا سەفەوی بەرەمبەر خەلکی را دوہستیا، و ڤەکوئین لسەر بابەتین شەری دکر، بەلی چونکە ژ لای شاهی دەھاتە دامەزراندن، و تابیەت دەمی شاھین ھیزدار، نە دشیا بریارین خۆ لسەر شاهی بسەپینیت، بەلی لسەر دەمی شاھین لاواز مایی تیکرن ل ناڤ کاروباری، سیاسی دا دکر (کشاورزی، 1379، ص 85)، بو نمونە ل دووماھیکا دەستەلاتا سەفەویان لسەر دەمی سولتان حسین ھەر فەرمانەکا شاهی پیدفی رەزامەندیا مەلا باشی بوو، و شاهی سەفەوی ب ئیکجاری کەفتە ژیر دەستی مەلا باشی و پیاوین ئایینی (پیگولوسکایا و دیگران، 1353، ص 549).

4.4. قاجی (حالم شرع):

دهاتنه لایب وی دا بو وان دا خوازالی بورینا گونه‌هین وان ژ خودی بکهت (سیوری، 1389، ص 236)، به‌لی جاره‌کا دی لسه‌ر ده‌می شاه‌عه‌باسی دووی دا هنده‌ک ژ فان خلیفا وه‌ک حاکم و ده‌سته‌لاتدارین باژیر، و ویلایه‌تان دهاتنه دامه‌زراندن، هه‌رچه‌بند ره‌لی وان یی سیاسی و کارگری کی بو، به‌لی نه‌ف پوسته وه‌ک ناف هه‌تا دووماهیا ده‌سته‌لاتا سه‌فه‌ویان یی به‌رده‌وام بوو (رنجبر، 1378، ص 89).

نه‌نجام

لگه‌ل وه‌رگرتنا ده‌سته‌لاتی ژ لایب سه‌فه‌ویان ل ئیرانی، ئاین زایی شیعی بوویه ئاین زایی فه‌رمی ل ئیرانی بارودوخ‌ی پیدفی بو چالاکین جفاکی و سیاسی بو پیاوین ئاین زایی شیعی هاته ره‌خساندن، پیاوین ئاین بوونه ئیک ژ به‌یترترین هیزا جفاکی یا مه‌ده‌نی و سیاسی ل سه‌رده‌می سه‌فه‌ویان هه‌تا ، پیاوین ئاین هه‌موو شیانین خو ته‌رخان کرینه وه‌ک گرنگترین هیزا جفاکی بو کارتی کرنی لسه‌ر فه‌ره‌نگ و سیسته‌مین په‌روه‌ده‌یی دنا‌ف جفاکی مه‌ده‌نی دا، شیان هیزین هه‌فدژ و هه‌فرکین خو‌ مینا سه‌فه‌ویان و پیک هاتین هوزایه‌تی و بنه‌ماله‌یی لسه‌ر ریکا خو‌ لاده‌ن و جهی خو‌ دنا‌ف جفاکی دا فه‌که‌ن، ل نه‌نجام دا شیان سه‌ر که‌فن لسه‌ر سوئی گه‌ری و فی ریباری ل ئیرانی لاواز بکه‌ن. گرنگترین کاروبارین وان په‌روه‌ده و فی‌رکین، به‌رفره کرنا مه‌کته‌ب خانه و قوتابخانان، دامه‌زراندنا حوزه علمیه، ریقه برنا کار و بارین بازرگانان و پروسا هه‌ف ژینیی و دادوه‌ریی بوون، سیسته‌می وان یی دارایی یی سه‌ر به‌خو‌ هاریکاری وان کر جو‌دا ژده‌وله‌تی کار و بارین خو‌ب ریقه ببه‌ن، و پیدفی ده‌وله‌تا قاجاری نه‌بوون.

ژبلی پشته‌فانیا شاهین صفوی بو‌ پیاوین ئاین نه‌بوونا خوینده‌واریی دنا‌ف خه‌لکی ئیرانی و نه‌بوونا ره‌وه‌ش‌نبیریا سیاسی و جفاکی ، پاش فه‌ مانا جفاکی ئیرانی ل هه‌موو لایه‌نان فه‌ و هه‌بوونا خرافات و جادوگه‌ریی دنا‌ف خه‌لکی ئیرانی ب شیوه‌یه‌کی به‌ر فره ژ هوکارین هه‌ره گرنگ بوون بو‌ زیده‌بوونا رول و هیزا پیاوین ئاین ل نا‌ف وه‌لاتی ئیرانی دا، زیده بوونا ده‌سته‌لاتا پیاوین ئاین یین ئاین زایی شیعی بوونه نه‌گه‌ری په‌یدا بوونا پیش هات و رویدانین گرنگ ل وه‌لاتی ئیرانی مینا به‌فره بوونا جودایی و نا‌کوکیین مه‌زن دنا‌قبه‌را نه‌ته‌وه و پیک هاتین ئیرانی و کیم ئاینین ئیرانی دا، زیده بوونا مایی تی‌کرنا پیاوین ئاین دنا‌ف بابه‌ت و پرسگریکن سیاسی ، حکومی و کومه‌لایه‌تی دنا‌ف جفاکی ئیرانی دا.

شاهین ده‌ست پیک یین سه‌فه‌وی بو‌ به‌لاف کرنا شیعه‌گه‌ریی ب شیوه‌یه‌کی ده‌مارگیری ده‌ست ب کارین هو‌بانه ، توند وتیژ و کوشتنه‌کا به‌رفره یا خه‌لکی برن ، نه‌ف چنده بوونه نه‌گه‌ری په‌یدا بوونا هه‌فرکیی و دژایه‌تی دنا‌قبه‌را ئاین زایی سونی، و کیم ئاین

ژ لایب گرنگیا پوستی وی پشتی پوستی شیخ الاسلام دهات، و نافبری ژ لایب سازیا صدر دهاته هه‌لبژارتن، و ب فه‌رمانا شاهی دهاته دامه‌زراندن، و کاروبارین دادگه‌می ژ لایب قاجی فه‌ دهاته ب ریقه‌برن کو بابه‌تین گریدایی ب پیک ئینانا هه‌فرزینی و به‌ردان، و کرین و فروتن، و ریگ که‌فتنن بازرگانی ب خو فه‌دگرتن (کمپفر، 1396، ص 124).

5.4. مجتهد:

هه‌ر چه‌نده نه‌ف پوست و ناسنا‌فه یی فه‌رمی نه‌بوو، به‌لی هه‌موو پیاوین ئاینی ژ لایب پوست، و پیگه‌می خو یی ئاینی، و جفاکی پشتی مجتهدی دهاتن، گه‌هشتنا پیاوه‌کی ئاینی ب فی پوستی نه‌ ب بریارا شاهی، و نه‌ ب بریارا پیاوین ئاینی فه‌ گریدایی بوو، به‌لکو مجتهد پیدفی بوو که‌سه‌ک زانا بیت ل زانستین شه‌ری دا، و که‌سه‌کی دویر بیت ژ هه‌ر گونه‌هه‌کی، خودان ریژ بیت دنا‌ف خه‌لکی دا، و خه‌لکی نه‌ف که‌سه وه‌کی ریبه‌ر، و سه‌روکی خو‌ یی ئاینی قه‌بیل دکر، هه‌روه‌سا ژيانا وی یا ساده، و کارین وی یین باش، و په‌یوه‌ندیی وی یین خورت لگه‌ل خه‌لکی، و جیهان بین و زانستین دی ریگ خوش که‌ر بوون کو خه‌لک پیاوه‌کی ئاینی وه‌ک مجتهد بنیاسن، و ل دویر دیتنا خه‌لکی بنتی مجتهد دکاریت ب ریکا شروقه کرنا ئایاتین قورئانی، و حدیپ و گوئنین محمه‌د (س.خ)، و ئیمامین شیعه‌یان شروقه که‌ت، و ئاریشین ئاینی، و جفاکی یین خه‌لکی چاره‌سه‌ر که‌ت، و پیدفی شاه بنتی گوهداریا بیر و بوچوونین وی بکه‌ت (کمپفر، 1396، ص 125).

6.4. خلیفه‌ الخلفا و:

پوسته‌کی ئاینی بوو، لسه‌ر ده‌می شاه ئیسماعیلی ئیکی هاته دانان، کاری وان پالدانا خه‌لکی به‌ره‌ف کارین باش، و دویر کرن ژ کارین خراب، و جی به‌ جی کرنا نه‌حکام و یاسایین شه‌ری بوو، هه‌روه‌سا خلیفه‌ دشیان پوستین ده‌سته‌لاتداریا باژیر و ویلایه‌تین ئیرانی وه‌رگرن، و ببنه سه‌رکردین له‌شکه‌ری، و ل شه‌ران دا به‌شدرایی بکه‌ن (رنجبر، 1378، ص 5 و 6)، هه‌روه‌سا خلیفه‌ الخلفا وه‌کی جیگر و ماموستایی شاهی دهاته نیاسین، و ل هه‌موو ویلایه‌تین ده‌وله‌تا سه‌فه‌وی نوینه‌رین خو هه‌بوون، و ب ریکا فان نوینه‌ران دشیان چافدی‌ریا نه‌یار، و هوژین قزلباش بکه‌ن، چوونکه سه‌فه‌وی ب ریکا هوژین تورکمان گه‌هشتبوونه ده‌سته‌لاتی له‌ورا (خلیفه‌ الخلفا) ل نا‌ف تورکوماناندا دهاتنه هه‌لبژارتن (مینورسکی، 1334، ص 104).

لی نه‌ف پوسته تابه‌ت لسه‌ر ده‌می شاه‌عه‌باسی ئیکی گرنگیا خو ژ ده‌ست دا، و بوویه پیاوه‌کی ئاینی یی بی ده‌سته‌لات، و بنتی ل جه‌ژنان دا پیروز باهیا شاهی دکر، و هنده‌ک جارن که‌سانین گونه‌هه‌کار

پارسا دوست، دنوچهر، شاه گهماسب اول، شرکت سهامی انتشار، چاپ دوم، تهران: 1381 ه.ش.

پشتی لسلا 642 ع زایینی دهولتا ساسانی لسره دهستی عره بین مسلمان توشی شکستنی هاتی چ دهولتهکا ٹیک گرتی ل ئیرانی نه بوو، ئیران هاتا ساللا 1258 ع زلایی عره بان فه دهاته ب ریقه برن و ل فی سالی دا مهغولی شیان ب سه رکردایه تیا هولاکوی دهسته لاتا عره بان ل ئیرانی بدوماهیک بینن وهر ل فی سالی دا ئیران ب شیوه یه کی دهره به گایه تی دهاته ب ریقه برن هاتا ساللا 1501 ع شاه ئیسماعیل شیا دهولتهکا ٹیک پارچه ل ئیرانی پیک بینیت. بو پتر پیزانینا بنیرنه پرتوکا نفیسره: پیگولوسکایا، ن.و. و دیگران دی، تاریخ ایران از دوره باستان تا پایان سده هجدهم میلادی، تهران: 1353 ه.ش.

ثاق قه وینلو: ژماره کا هوزین (غون) ین تورکین لسره لجوی بوون، کو ل دههرا باکورئ دجله، و دیاربه کر و سیواس د ٹانجی بوون، لسلا 1468 ع میر ٹوزون حسن بهگ شیا (ته برین) پایته ختی میرگه ها قهره قه وینلو کو نه و تی تورکین غوز بوون داگیر بکته، پاشی حسن بهگ شیا دهسته لات خو به رفره بکته، و دهه رفین خوزستان، و ئیراق، و کوردستان، و نازربایجان و نهمه نستان داگیر بکته، و به لی ل ساللا 1502 ع، لسره دهستی شاه ئیسماعیلی ٹیک دهسته لاتا وان هاته ژ نافین. پیگولوسکایا، ن.و. و دیگران، هه مان ژیدهر.

جعفریان، رسول، صفویه درعرصه دین، فرهنگ و سیاست، انتشارات پژوهشکده حوزه و دانشگاه، جلد اول، قم: 1379 ه.ش.

بو پتر پیزانینان ل سر پووست و پله بین پیاوین زایینی شیعی ناف دهولتهکا صفوی دا بنیرنه پرتوکا: جعفریان، رسول، هه مان ژیدهر.

ته برایی ده زگه کی شیعی بوو لسره ده می شاه اسماعیلی ٹیک هاتبوو دامه زانندن، و کاری وان به لافکرنا زایینی شیعی، کوشتن، نفرین کرنا سوئی یان و هر سی خه لیفین راشدی بوو، ژ که سائین توندرو و هیشک باهر پیک هاتبوو: جعفریان، رسول، هه مان ژیدهر.

جمیله کدیور، تحول گفتمان سیاسی شیعه در ایران، چاپ اول، تهران: 1378 ه.ش. حجازی فر، هاشم، شاه اسماعیل اول و جنگ چالدران، انتشارات سازمان اسناد ملی، چاپ اول، تهران: 1374 ه.ش.

حائری، عبدالهادی، تشیع و مشروکیت و نقش ایرانیان مقیم ایران، انتشارات امیرکبیر چاپ سوم، تهران: 1381 ه.ش.

درخشه، جلال، گفتمان سیاسی شیعه در ایران معاصر، چاپ دوم، تهران: 1386 ه.ش.

رازی، د. عبدالله، تاریخ کامل ایران، انتشارات اقبال، چاپ چهارم، تهران: 1347 ه.ش. روملو، حسن بیگ، احسن التواریخ، انتشارات بابک، تهران: 1374 ه.ش.

رچایی، عبدالغفیم، تاریخ ده هزارساله ایران، انتشارات اقبال، جلد چهارم، تهران: 1378 ه.ش.

لدویف باوهریا شیعه یان محمه دی (س.خ) ل ساللا (10) ع هجری قه مری، پشتی ل دووماهی حه جا خو (حجه الوداع) زفری، دناقبه را مه دینی و مه که می ل دهشتا (حجفه) ل دههرا (غه دیر خوم)، و ب ناماده بوونا (120) هزار مسلمانان دا، علی کورئ نه بوتاللی وه ک جیگنری فرمی لدویف خو هه لیزارد، و نه سالفه گره لده شیعه یان وه که جه ژنه کا زایینی دهیته هه ژمارتن. زنجانی، محمد باقر انصاری، اسرار غدیر، چاپ نهم، تهران: 1485 ه.ش.

سیوری، راجر، ایران عصر صفوی، وهرگیز: کامبیز عزیززی، نشر مرکز، چاپ 19، تهران: 1389 ه.ش.

دی و شیعه یان و ب فی چه ندی جوداهی که فتنه نافبه را کیم نه ته وه و پیک هاتین دی یین هزری.

گرنگترین سازین دهولته تی دادوهری و پهروه ده و فیکرکن ل ژیر دهستی پیاوین زایینی دابوو، کو یاسایین دادگه هان، نه حکام و بنه مایین زایینی شیعی بوون، ههروه رسا پهروه ده و فیکرکن که فته ژیر خزمه تا به رفره کرنا هزروبیرین شیعه گه ری، و سه فه وی شیان ب ریکا سیسته می پهروه دی بنیاتی دهولته تا خو ب هیز که ن، و جفاکی ئیرانی ب شیوه یه کی بله ز به ره ف شیعه گه ری بیه ن.

ل فی سرده می دا ئیران بوویه ٹیک ژ گرنگترین دههرا کوم فه بوونا پیاوین زایینی شیعی، و نه فی چه ندی کار تیکرکن ل پهیدا بوون، و به رفره بوونا زانستین زایینی شیعی کر، و ژماره کا زورا پیاوین زایینی ل ئیرانی هاتنه پهروه ده کرن لسره هزروبیرین شیعه گه ری، مینا محقق کرکی، و شیخ به هابی و گه له کین دی، و ژماره کا زورا پهرتوکین زایینی شیعی هاتنه نفیشین، و بوونه نه گه ری پهید بوونا جیاوزیا هزروبیرین سیاسی و زایینی دناقبه را پیاوین زایینی.

لیستا ژیدهران

1. ژیدهر ب زمانی فارسی:

اسلام نیا، فریدون، نگاهی به تاریخ ایران بعد از اسلام، موسسه انتشاراتی حسینی اصل، ارومیه: 1389 ه.ش.

میرزا مه خدوم (1541-1590) ع، ناف وی یی دوست همه مر معین الدوله ابوالفتح محمه د بن عبدالباقی حسینی شهریفی شیرازیه، و نه فی میر سید شهریف گرگانیه، کو ٹیک ل زانایین زایینی یی نافداری حه نه فی بوویه، و پهرتوکا خو یا نافدار بنافی (نواچ الروافچ) پشتی ل ئیرانی ده ره که فتی، و چوویه ناف دهولته نوسمانی پیش کیشی سولتانی نوسمانی مورادی سییی کر. اسلام نیا، فریدون، هه مان ژیدهر.

الگار، حامد، دین و دولت در ایران نقش علما در دوره قاجاریه، وهرگیز: ابوالقاسم سری، تهران: 1369 ه.ش. □

امیری، دنوچهر، سفرنامه های ونیزیان در ایران، انتشارات خوارزمی، چاپ اول، تهران: 1349 ه.ش.

جه مال الدین حسن بن مگهرحلی (1250-1326) ق ٹیک ل نافدارترین نفیسره، و پیاوین زایینی بوویه لسره زایینی شیعی لسره ده می ئیلخانینان، ل ده می نولجایتویی ئیلخانی ساللا 1310 ع زایینی شیعی کره زایینی زایینی فهرمی ل ئیرانی، نافبری چوویه خزمه تا نولجایتوی، و دوو پهرتوک بنافین (نهج الحق و الکشف الصدق) و (منهاج الکرامه فی باب الامامه) لسره هزروبیرین شیعاتی نفیسینه، و نه هه ره دوو پهرتوکه لسره ده می دامه زانندا دهولته سه فه وی بوونه بنیات و شه نگسته ک بوو به لاف کرنا شیعه گه ری ل ئیرانی. اقبال، عباس، تاریخ مغول از حمله چنگیزتا تشکیل دولت تیموری، انتشارات امیر کبیر، چاپ نهم، تهران: 1388 ه.ش.

د. بهزاد کشاورزی، تشیع و قدرت در ایران، انتشارات خاوران، چاپ اول، پاریس: 1379 ه.ش.

بروگیش، د. هینریش، سفری به دربار ساگان صاحبقران، وهرگیز: مهندس کرد بچه، انتشارات اطلاعات، جلد اول، تهران: 1367 ه.ش.

الجاف، د. حسن کریم، تاریخ ایران سیاسی من بدایه الدوله الصفویه الی نهاییه الدوله القاجاریه، الدارالعربییه للموسوعات، المجلد الیالی، الکیجه الاولی، بیروت: 2008.

5. ماستر ب زمانی فارسی

نه خبری بو شروفه کرنا بابه تین نایینی و شاه‌رعی بتنی ل دویف قورثانی، و سونه‌تا محمه‌د(س.خ)ی و حدیب و گوتننن نیمامین شیعه‌یان دچن، و چی ناییت مجتهد و پیاوین نایینی مایی تی کرنی دناق کار و بارین سیاسی دا بکن. به لی نوصولی بیژن ل هر سه رده‌مه‌کی پیدقیه پیاوه‌کی نایینی بیته مجتهد، و هر که سه‌کی شیعه لدویف بریار و شیره‌تین وی بچیت،(میرشریفی، فاگمه بیگم، روحانیت شیعه در دوره محمد شاه قاجار، ماستر، دانشگاه امام خمینی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه تاریخ،(تهران: 1392)، و مجتهد پیدقیه ده‌ست‌لاتا مسلمانان ب ریقه ببه، چونکه محمه‌د(س.خ) ریبه‌ری نایینی مسلمانان بوو، و ژلایه‌کی دی فه وه‌کی شاهه‌کی حکومت ب ریقه دبر. بابایی، مجید حاجی، و اصلانی، ابراهیم، بازشناسی تعامل روحانیت و صفویان، تاریخ ایران، شماره 5-6، تهران: 1388 ه.ش.

6. گو فار

افشار، د. بهروز، تبین نقش فقها و روحانیون در حکومت صفویه، فصل نامه فقه و مبانی حقوق، شماره 3، بابل: 1384 ه.ش.

اودلو، عقیم ایزدی و دیگران، پیروزی علمای اصولی براخبارها و اهمیت سیاسی ان در عهد قاجاریه، فصل نامه مکالمات سیاسی، شماره 41، سال 11، آذرشهر: 1397 ه.ش.

اداک، د. صابر، اسدی، سهیلا، تأسیس مدارس و گسترش تشیع در عصر صفوی، فصل نامه مسکو، شماره 26، سال 8، تهران: 1393 ه.ش.

بخشی، موسی الرجا، آموزش در مدارس عصر صفوی، شماره 3، دوره 18، تهران: 1396 ه.ش.

بابایی، مجید حاجی، و اصلانی، ابراهیم، باز شناسی تعامل روحانیت و صفویان، فصل نامه تاریخ ایران، شماره 5-6، تهران: 1388 ه.ش.

حسینی، سید محمد، ساختار نظام قچایی عصر صفوی، فصل نامه حقوق، شماره 3، دوره 41، تهران: 1387 ه.ش.

زارعیان، مریم، مناسبات روحانیان با دولت در عصر صفوی، فصل نامه جامعه شناسی تاریخی، شماره 2، دوره 4، تهران: 1391.

پواقب، جهان بخش، اقدامات فرهنگی شاه گهماسب اول در نهادینه سازی تشیع در جامعه، فصل نامه علمی پژوهشی شیعه شناسی، شماره 54، سال چهاردهم، قم: 1396 ه.ش.

سعادت‌ی فر، فریبا، دلایل غلبه گفتمان شیخیه در ابتدای دوره قاجاریه و چرایی تلاقی تفکر آن با فرقه بابیه، فصل نامه علمی-پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، شماره 25، سال هفتم، قم: 1395 ه.ش.

عبدالله، عبدالملک، دین و دولت در عصر صفوی، فصل نامه رهیافت انقلاب اسلامی، شماره اول، سال اول، (تهران: 1386 ه.ش)،

عبدالملک، عبدالله، دین و دولت در عصر صفوی، رهیافت انقلاب اسلامی، فصل نامه علمی-پژوهشی، سال اول، شماره اول، تهران: 1386 ه.ش.

قدیمی، تورج و دیگران، تحولات ساختاری و تگورات اعتقادی مذهب تشیع در دوره صفویه، فصل نامه علمی پژوهشی های اعتقادی-کلامی، شماره 42، سال 11، ساوه: 1400 ه.ش.

مگلی، مسعود و اودلو، عقیم ایزدی، بررسی مناسبات صوفیان با نهاد سلگنت در دوره های صفویه و قاجاریه، فصل نامه سپهر سیاست، سال 5، شماره 18، قم: 1397 ه.ش.

دکه‌فیته‌روژنافا باژیری، نه‌رده‌بیلی و له‌سه‌رچپایه‌کی بلند هاتیه ناکارن و له‌س‌رده‌می شاه‌ته‌هماسبی نیکی جهی هه‌ل گرتنا خه‌زینا شاهی بوو، هه‌روه‌سا جهی زیندان کرنا زیندانیین سیاسی و شاهزادین دژی ده‌سته‌لاتی بوو، نیسماعیل میرزا کوری شاه‌ته‌هماسبی کو ب ناقی شاه نیسماعیلی دووی بوویه شاهی سه‌فه‌ویان و نه‌لقاس میرزا برایی شاه‌ته‌ماسبی ل فی که‌لهی هاتیبونه زیندان کرن. مومنی، محسن، زندان و زندانی در دوره صفویه، تاریخ‌نامه‌علمی-پژوهشی ایران بعد از اسلام، سال نهم، شماره هفدهم، تبریز: 1397 ه.ش.

نوری، د. محمد امیرشبیخ و پرغو، محمد علی، چگونگی رسمیتی یافتن تشیع توسگ صفویان، فصل نامه شیعه شناسی، سال هشتم، شماره 30، قم: 1389 ه.ش.

دور رجال الدين الشيعة خلال الدولة الصفوية (1501-1722)

الملخص:

في هذا التحقيق يتم بحث الظروف السياسية في عصر استلام الصفويين السلطة، و اعلان المذهب الشيعي الديانة الرسمية من قبل الشاه إسماعيل الأول الصفوي (1501-1524)، و كيفية ظهور و قوة المذهب الشيعي، و ظهور رجال الدين الشيعة في المجال السياسي والاجتماعي اثناء اعلان الدولة الصفوية الى نهاية سلطة الصفويين. السياسة الدينية لشاه طهماسب الأول (1524-1577)، و جلب عدد كبير رجال الدين من المذهب الشيعي من القومية العربية، لنشر المذهب الشيعي في داخل ايران، و قد استفاد الشاه من هذه الخطوات لكتابة الكتب الفقهية المذهب الشيعي و العمل على نشرها و بذلك بلغت سلطة رجال الدين القمة و تم احداث مناصب والقاب دينية ابان فترة حكم الشاه طهماسب الأول، و عند قدوم الشاه إسماعيل الثاني (1577-1578)، و تضعيف لسلطة السياسية لرجال الدين الشيعية، و اهتمام بالمذهب السني، و هذا مبحث اخرين هذا التحقيق.

كذلك تشير الي السلطة الدينية لشاه عباس الكبير (1587-1622)، و محاولاته الجديدة في انهاء الصوفية المعروفين ب(قرلباش)، و تحجيم الدور السياسي لرجال الدين في عصر الشاه عباس الكبير نتحدث عهد ذلك، يعود الشاه عباس اقوى شاهات الصفوية، الذين استطاع تحجيم دور رجال الدين للمذهب الشيعي، و قام بفرض سلطة مطلقة بعيدا عهد سلطة رجال الدين.

بعد سلطة شاه عباس الكبير توسعت سلطة رجال الدين الشيعة خصوصا في نهاية سلطة الصفويين، و خصوصا اثناء حكم شاه حسين الصفوي، سقطت الدولة الصفوية هائيا تحت سلطة رجال الدين الشيعة، و اثناء سلطه الشاه حسين الصفوي، وقعت السلطة في يد رجل الدين المعروف ب(محمد باقر مجلسي)، و المشاراليه و مارس القمع و العنف هذا الأديان الاخرى، و خصوصا قم المذهب السني و الزردشتيين و هذه الفقرة نتناولها بالبحث و التحقيق مطولا.

و أيضا نبحت المناصب المهمة لرجال الدين، و قواعد هم الاجتماعية و التطبيقية، و تاثيرهم على مجتمع الإيراني يتم شرحها بالتفصيل العمل، و أيضا نتطرق الى دور رجال الدين في التربية و التعليم و كيفية إدارة المحاكمه الشرعية من قبل رجال الدين الشيعة، لان هذه المؤسسات المهمة و المؤثرة لانها من أسباب تقوية سلطة رجال الدين الشيعة، حيث تم فرض السلطة الدينية المطلقة على هذه المؤسسات.

الكلمات الدالة: رجال الدين، الصفوي، المذهب الشيعي، حكومه، الشيعة.

The role of Shiite clerics during the Safavid state (1501-1722)

Abstract:

This study deals with the political situation in Iran during the Safavid authority and the declaration of Shiism doctrine as the official state religion by Shah Ismael I (1501-1524). It presents how the Shiism was formed and strengthened, and also deals with the appearance of Shia religious men in the political and social fields from the declaration of the Safavid state until the end of their authority. Additionally, the religious changes and the relations of the Safavid rulers with religious men are investigated. The religious policy of Shah Tahmasp I (1524-1577) manifested in bringing a great number of scientists and Shia religious men from the Arab homeland to Iran. The Shah used those religious men in writing and publishing Shia jurisprudence books and expanding the Shiism. The fundamentals of Shiism was written during the reign of this Shah, and the authority of religious men reached the top. Besides, a great number of posts and religious titles were created at the reign of Shah Tahmasp. Another part of this study tackled the arrival of Ismael II (1576-1577) and his policy to weaken the authority of Shia religious men, and pay attention to the Sunni doctrine. Moreover, the study presented the religious policy of Shah Abbas the Great (1587-1622), who was the strongest Safavid Shah, and his attempt to remove the Qizal- Bash Sufis. He also reduced the political role of religious men and tried to establish a strong authority away from religious men. The authority of the religious men increased after Shah Abbas the Great, especially at the final reign of the Safavid authority at the reign of Hussein Al-Safawi (1694-1722). During that period, the Safavid state was completely controlled by religious men. At the reign of Shah Hussien, the Safavid authority became under the control of Mala (Mahmoud Baqir Majlisi), who practiced a great deal of violence against other religions, especially the Sunni and Zaradashti religions. The degree and posts of religious men, their social position, class and their influence on the Iranian society will be investigated. The study also will discuss the role of religious men in the field of education, and how Sharia courts were managed by religious men, because these two important and influential points were the reason behind strengthening the authority of religious men as it was completely supervised by them.

Keywords: Religious men, Safavids, Shiism, Government, Religion.